

Bizantski posjedi u Italiji

Perko, Dominik

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:155998>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-26**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru
Odjel za povijest
Sveučilišni diplomski studij
Povijest

Dominik Perko

Bizantski posjedi u Italiji

Diplomski rad

Zadar, 2024.

Sveučilište u Zadru
Odjel za povijest
Diplomski dvopredmetni studij povijesti

Bizantski posjedi u Italiji

Diplomski rad

Student/ica:
Dominik Perko

Mentor/ica:
Izv. prof. dr. sc. Valentina Šoštarić

Zadar, 2024.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Dominik Perko**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Bizantski posjedi u Italiji** rezultat mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mogega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mogega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 6. ožujka 2024.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Italija pod Gotima.....	2
2.1. Sukobi na Apeninskom poluotoku	4
2.2. Konsolidacija Ostrogota.....	7
2.3. Konačan poraz Ostrogota i nastanak Ravenskog egzarhata.....	10
3. Odnos Bizanta i Langobarda	11
3.1. Neprijateljstvo i suživot na Apeninskom poluotoku u 7. i 8. stoljeću	11
3.2. Odnosi između 9. i 11. stoljeća	13
4. Bizant i Arapi na Apeninskom poluotoku.....	14
4.1. Razdoblje prije 9. stoljeća	14
4.2. Sukobi u 8. i 9. stoljeću	15
4.3. Neprijateljstvo s Fatimidima	17
5. Društveno uređenje	18
5.1. Tijekom 6. stoljeća	18
5.2. Tijekom 7. stoljeća	19
5.3. Militarizacija i zemljišni posjed krajem 7. i početkom 8. stoljeća	22
5.4. Revolucije tijekom 8. stoljeća	23
5.5. Sukob s Arapima	25
5.6. Prilike tijekom 10. i 11. stoljeća te kraj bizantske vlasti u Italiji	27
6. Vjerski život i institucije u bizantskoj Italiji	30
6.1. Pitanja jurisdikcije.....	30
6.2. Ekonomska struktura crkvenih institucija	31
6.3. Redovnički život i samostani	32
7. Ekonomska povijest bizantske Italije	34
7.1. Ceste i luke	34
7.2. Ruralna ekonomija – iskorištavanje dobara i resursi	37

7.2.1. Ravenski egzarhat i Sicilija	37
7.2.2. Teme u Italiji	39
7.3. Lokalna proizvodnja, uvozi i distribucija.....	39
7.3.1. Amfore i ostala keramika	39
7.3.2. Uvezena dobra.....	41
7.4. Kovnice novca i novac	42
7.4.1. Kovnice u ranobizantskoj Italiji i razvoj kovanja novca.....	42
8. Naselja Bizantske Italije.....	45
8.1. Veneto, Ravenski egzarhat i Pentapolis	45
8.2. Rim i Rimsko vojvodstvo.....	47
8.3. Napulj.....	48
8.4. Kalabrija i Apulija.....	51
8.5. Sicilija i Sardinija.....	52
9. Kultura bizantske Italije	55
9.1. Grčki i latinski jezik u Italiji od 6. do 11. st.....	55
9.2. Arhitektura	57
9.2.1. Palače i rezidencije.....	57
9.2.2. Crkvene građevine.....	58
9.3. Srednjovjekovna umjetnost bizantske Italije.....	62
9.3.1. Ravenski egzarhat i sjeverna Italija.....	62
9.3.2. Umjetnost Rima i južne Italije	66
9.4. Književnost i literarno stvaralaštvo	67
9.4.1. Ravena.....	67
9.4.2. Južna Italija i Sicilija	69
10. Zaključak	70
11. Popis izvora i literature	72
11. 1. Izvori	72

11.2. Literatura	72
11.3. On-line izvori	76

1. Uvod

Cilj je ovog diplomskog rada prikazati bizantske posjede u Italije kroz različite sfere: političku, društvenu, religijsku, vojnu, ekonomsku i kulturnu. Političke okolnosti analiziraju se kroz aspekt Gotskog rata, sukobe s Langobardima i Arapima te kroz prodor Normana koji su označili kraj bizantske vlasti u Italiji. Prikazat će se i društveno uređenje tijekom 6. i 7. stoljeća a važno će biti istaknuti uspostavu militarizacije u 7. stoljeću, kada se pod carem Heraklijem osnivaju vojno-upravne jedinice – teme, koje će olakšati buduće vojne operacije protiv bizantskih neprijatelja. Bitno je za istaknuti i vojnu opremu bizantskog vojnika, njihova prava po pitanju posjedovanja zemljišta, ali i nedostatke koji su pratili vojnu organizaciju. S religijskog stajališta nastoji se utvrditi dominacija carigradskog patrijarha te pape na pojedinim područjima. Također, pokušat će se objasniti funkcija crkvenih institucija, a ponajprije biskupijskih središta te njihova ekonomska struktura u pojedinim regijama. Isto tako, odredit će se ishodišta kršćanskog redovničkog života te njihova prisutnost i uloga na Apeninskom poluotoku. Ekonomska sfera odnosi se na različite stavke: mrežu mnogobrojnih cesta i luka, ruralnu ekonomiju i njezin razvoj u tadašnjim regijama Apeninskog poluotoka te Sicilije. Osim toga, obradit će se i proizvodnja različitih keramičkih predmeta, pretežito amfora . Ekonomske odlike bizantske Italije zaključit će se prikazom novca koji se tamo kovao od vremena vladavine cara Justinijana pa do kraja 7. stoljeća. U radu će se govoriti i o talijanskim regijama općenito, kao i njihovim najvažnijim gradovima te posebnostima koje obilježavaju svaku od tih regija. Na kraju, objasnit će se i kultura bizantske Italije na način da će se nešto reći o jezicima koji su prevladavali na tim prostorima, arhitekturi koja objedinjuje crkvene građevine i rezidencije te o likovnoj umjetnosti i književnom stvaralaštvu. Bizant je prednjačio u svim tim kulturnim odrednicama što ne čudi s obzirom da je kao država bio vrlo razvijen.

U radu će se od izvora koristiti ponajviše Prokopije iz Cezareje te njegovo djelo: *De bello Gothico*¹, u kojem je potanko opisan Gotski rat iz 6. stoljeća. Iordannes² i Grgur I.³ koristit će se nešto manje, kao i Justinijanov *Codex iuris civilis*⁴ ili *Novellae*.⁵ U radu ću se dotaknuti i Leontijevog djela - *Vita Grigentii*⁶ te Teofanove *Chronographije*.⁷ Od literature, najvažnija su dva djela Salvatorea Cosentina: *A Companion to Byzantine Italy*⁸ te *Storia dell'Italia Bizantina*⁹, koje daju podroban pregled bizantske vlasti na Apeninskom poluotoku. U radu se koriste i brojni drugi autori, od kojih valja istaknuti Buryja, Haldona, Treadgolda, Norwicha, Delogua te mnoge druge.

2. Italija pod Gotima

Italija je padom Zapadnog Rimskog Carstva potpala pod vlast Gota kada je gotski kralj, Odoakar (476.-493.)¹⁰ svrgnuo uzurpatora Romula Augustula (475.-476.)¹¹. Događaj je označio početak gotske vladavine na području današnje Italije, iako je Odoakar formalno priznavao vrhovništvo istočnorimskog cara – Zenona (476. – 491.). Goti, iako su pripadali srodnoj narodnoj skupini, često su dolazili u sukobe s drugim germanskim plemenima, u ovom slučaju Ostrogotima. Ostrogotski kralj, Teodorik (488.-526.), sa svojim plemenom, raspoređen je u to vrijeme na jugoistoku Europe u statusu federata. Car se s Teodorikom dogovorio da sa svojom vojskom istjera Gote s apeninskog područja, što mu i uspijeva, dok Odoakra na prevaru ubija tijekom večere. Naime, ravenski biskup, Ivan, uspio je nagovoriti Teodorika i Odoakra da

¹ Proc., 1966.

² Iord., 2020

³ Greg. 1982

⁴ Iust., *Codex Iustinianus*, 1892

⁵ Iust., 1968

⁶ Leo., *Novellae*, 1995

⁷ Theo., 1980

⁸ Cosentino, 2021

⁹ Cosentino, 1993

¹⁰ Prvi barbarski vladar Italije; formalno je priznavao vlast Julija Nepota, a zatim i Zenona, koji ga je uvrstio među patricije.

¹¹ Gibbon, 2001, XXVI.

potpišu sporazum u kojem će njih dvojica dijeliti vlast u Ravenni. Teodoriku se pružila prilika da tijekom jedne večere angažira svoje sljedbenike da ga ubiju, no nakon što plan nije uspio, Teodorik je isukao mač i ubio Odoakra. Ubrzo je dao pogubiti i njegovu obitelj i sljedbenike, a nakon toga se proglasio gospodarom Italije. Kasnije, Teodorik se na području Apeninskog poluotoka istaknuo u vojnom smislu kao *magister militum*¹², dok je u civilnom smislu priznavao i regulirao upravu i zakonodavstvo bizantskog cara Anastazija I.¹³ S obzirom da je Teodorik, kao i njegovi ljudi, bio Ostrogot, štovao je arijanizam,¹⁴ dok su Rimljani bili kršćani koji su poštivali odredbe donesene na Kalcedonskom saboru.¹⁵ Jedni i drugi bili su tolerantni u religijskom smislu, za razliku od nekih drugih germanskih plemena. Što se tiče vojske, ona je bila poglavito sačinjena od Gota, s obzirom da je Teodorik bio njihov zapovjednik vojske.¹⁶

Dolaskom cara Justina I. (518.-527.) na istočnorimsko prijestolje, stabilnost dvojne uprave u Italiji počinje opadati te neki članovi aristokracije pokušavaju to popraviti tako što su se zalagali za poboljšanje odnosa s Konstantinopolom, a na taj način bi uravnotežili gotsku moć. Ipak, ubojstvo zapovjednika vojske – Boecija, dovodi do još većih podjela.¹⁷ Teodorikovom smrću dolazi i do promjene ostrogotskog vođe te ga nasljeđuje Atalarik (526.-534.) s majkom Amalasuntom, koji su postali vrlo bliski sljedećem bizantskom caru – Justinijanu I. (527.-565.). Prema Prokopiju, gotaska aristokracija nastojala je odgojiti Atalarika na gotski način, dok je Amalasunta zagovarala rimski oblik odgoja. Upravo je ta privrženost Justinijanu I. posebno smetala gotskim moćnicima, koji su takav odnos prema Rimljanima smatrali kukavičkim i pokornim. Amalasunta je popustila pod pritiskom te dopustila da Atalarik prihvati gotsko učenje, a zatim da se druži s dječacima koji su podložni gotskom učenju. Ono

¹² Naslov zapovjednika vojske u pokrajinama u ranobizantsko doba.

¹³ Bury, 1923, 454-455

¹⁴ Kršćanska hereza proizašla iz nauka aleksandrijskog svećenika Arija; po njemu Sin Božji nije istovjetan s Bogom Ocem; nauk je osuđen na crkvenom saboru u Niceji, 325. godine

¹⁵ Održan je 451. godine, a sazvan je kako bi se riješio problem monofizitstva. Na njemu je proglašen nauk o dvije naravi o Kristu – ljudskoj i božanskoj.

¹⁶ Bury, 1923, 456-457

¹⁷ Proc. *De bello gothico* I, 1

što je gotška aristokracija zagovarala bilo je vojno obrazovanje, koje je trebalo istisnuti učenje gramatike i retorike, koje je bilo temelj rimskog obrazovanja. Atalarik, koji je imao svega 18 godina, bio je kronični alkoholičar te ga je pijenje u kombinaciji s drugim bolestima u konačnici koštalo života. Aristokracija nije pozdravila ovaj splet okolnosti te su se urotili protiv nje. Urota je rezultirala smrću nekolicine urotnika, dok je prestrašena Amalasueta tražila carevu zaštitu od sličnih događaja. Justinijan je upravo to i činio, prikazavši se kao njen osvetnik, što mu je poslužilo da započne obnovu vlasti.¹⁸

2.1. Sukobi na Apeninskom poluotoku

Šesto stoljeće obilježeno je vladavinom uspješnog bizantskog cara – Justinijana, koji je uspio osvojiti Sjevernu Afriku, južnu Španjolsku te Apeninski poluotok s Rimom. Poznate su nam njegove brojne reforme, zakoni koje je uspostavio te graditeljski podvizi koje je poduzeo,¹⁹ no za ovaj rad važniji su njegovi vojni uspjesi. Sjevernoafrička je kampanja njegovog vojskovođe Belizara protekla neočekivano brzo i efikasno te su Vandali ubrzo istjerani s tog područja. Amalasueta, koja je bila u dobrim odnosima s Rimljanima, čak je i dopustila Rimljanima korištenje sicilskih luka. Međutim, previranja koja su uslijedila, dovela su do neprijateljstva između Ostrogota i Rimljana. Naime, Ostrogot Theodahad (493.-553.) u uroti je ubio Amalasuetu, što je Rimljanima dalo povod za istjerivanje Ostrogota s Apeninskog poluotoka.²⁰

Prethodni događaji ohrabрили su novog *magister militum* Belizara²¹ da nastavi s rekonkvistom talijanskog područja. Za napad na Dalmaciju bilo mu je na raspolaganju tek nešto više od sedam tisuća ljudi, iako su Ostrogoti bili snažniji od Vandala. Iskrcavši se na Siciliju,

¹⁸ Proc. *De bello gothico* I, 2

¹⁹ Npr.: ukinuta Platonova akademija u Ateni; Corpus Iuris Civilis – zbornik rimskog prava; izgradnja bazilike Svete Sofije

²⁰ Bury, 1923, 159-165

²¹ Bizantski vojskovođa; kao general cara Justinijana uspješno vodio ratove protiv Perzijanaca, Vandala i Ostrogota; iako je bio vrhunski vojskovođa, Justinijan više nije vjerovao u njegova ratna umijeća, iako je zaslužan za osvajanje čak 45% teritorija. Odnosi su im često bili napeti, no jasno je da su zajedno odlično surađivali. Zanimljiv je i podatak da su obojica umrli 565. godine i to unutar samo nekoliko tjedana.

otpor tamošnjih protivnika carstvu bio je minoran, jedva prisutan tek kod Panormusa, koji je u vrlo kratkom vremenu i pokoren. Drugi rimski vojskovođa, Mundus, krenuo je u pohod na Dalmaciju. Osvojivši Salonu, ipak je smrtno ranjen te je Salona opet potpala pod vlast Gota. Drugi vojskovođa, Konstantinijan, ponovno je vratio Salonu u rimske ruke te obnovio njen izgled, a ubrzo je i čitava Dalmacija pala pod vlast cara. S druge strane, Ostrogoti su se našli u kaotičnoj situaciji te su bili primorani napustiti Dalmaciju i prijeći u Italiju, koja će biti novo poprište krvavih sukoba Rimljana i Ostrogota.²²

Prelaskom u Italiju, Belizar je uspješno napredovao prema sjeveru, do grada Neapolisa / Napulja. Grad se odupirao otprilike tri tjedna, no naposljetku je ipak pao pod bizantsku vlast. S druge strane, Rim nije pružio nikakav otpor, a Theodahadova ostrogotska vojska razbježala se prema Raveni. Posljedica toga bila je svrgavanje Theodahada te postavljanje Vitiges²³ (536.-540.) za novog ostrogotskog vladara.²⁴ Vitiges je bio mnogo aktivniji u vojnim pitanjima te je odlučio vratiti Rim pod vlast Ostrogota. Belizarova vojska, iscrpljena ranijim osvajanjima, nije imala snage boriti se s Vitigesom na otvorenom polju, zabarikadirala se u Rimu te spremno čekala ostrogotsku opsadu, 547. godine. Ipak, pad ostrogotskog grada Ariminuma / Riminija na drugom frontu potaknuo je Vitigesu da prekine opsadu i pomogne okupiranom Ariminumu / Riminiju.²⁵

Ariminum / Rimini kojeg su Rimljani okupirali nije imao mnogo zaliha kako bi izdržao vjerojatnu ostrogotsku protuofenzivu. Prvi ostrogotski napad na grad doživio je neuspjeh, a istovremeno su u pomoć Belizaru počeli stizati armenski *foederati*²⁶ pod vodstvom Narzesa.²⁷

²² Proc. *De bello gothico*, I, 7

²³ Ostrogotski kralj; ubrzo nakon što je postao kralj, dao je ubiti svoga prethodnika, Theodahada. Razlog tome bio je kolektivni bijes usmjeren prema njemu jer nije htio poslati pomoć Napulju, opkoljenom od strane Bizanta. Belizar ga nakon jedne bitke zarobljava, a 542. zarobljen i umire.

²⁴ Bury, 1923, 194

²⁵ Norwich, 1998, 218

²⁶ Proc. *De bello gothico* I, 13

²⁷ Uz Belizara, najvažniji general u službi cara Justinijana I. Bio je romanizirani Armenac te je veći dio života proveo na carskom dvoru kao eunuh (uškopljenik); poznato je njegovo sudjelovanje u gušenju pobune Nika, koje je naredila carica Teodora. Prema Agatiji Skolastiku, nije bio vješt govornik, no to je kompenzirao svojom domišljatošću. Neki povjesničari tvrde da je umro u dubokoj starosti, s čak 96 godina.

Tako konsolidirana i osnažena vojska postala je dovoljno konkurentna sukobiti se s Vitigesom na otvorenom polju. Vojska je podijeljena na tri dijela: jedan je činio pomorsku flotu pod Ildigerom, drugi kopnene snage pod Martinom, dok je treći dio bio najjači, jer ga je činila glavnina vojske pod Narzesom i Belizarom. Vitiges, strahujući od opkoljavanja, povukao se još dalje, prema glavnom gradu – Raveni. S druge strane, bizantska vojska osvojila je još nekoliko važnih ostrogotskih uporišta na putu prema Mediolanumu / Milanu.²⁸

Prvi veliki neuspjeh Bizanta u Gotskom ratu bio je neminovan nakon bizantskog zauzimanja Mediolanuma sa samo tisuću ljudi. Kada su za to čuli Ostrogoti, pozvali su Franke, Burgunde i još nekoliko drugih skupina da zajedno napadnu bizantski vojni kontingent. Vrlo slaba opskrbljenost grada, inertnost zapovjednika zaduženih za obranu te kašnjenje trupa poslanih u pomoć, pokazali su se kobnim za obranu grada, napadnutoga od višestruko brojnije sile.²⁹ Zapovjednik Mundilas bio je prisiljen predati grad Ostrogotima te se povući u rimski garnizon, koji su Ostrogoti naposljetku poštjednili. S druge strane, ionako već izmučeno i gladno stanovništvo Mediolanuma masakrirano je, a grad je uništen.³⁰

Zbog neodlučnosti u slanju trupa za obranu Mediolanuma, Narzes je opozvan, a Belizar postavljen kao vrhovni zapovjednik u daljnjoj borbi s Ostrogotima. Vitiges se u međuvremenu služio uvjeravanjem Sasanida i Franaka za pokretanje novih neprijateljstava protiv Bizanta. Na putu prema Raveni, Belizar se morao suprotstaviti jakom, utvrđenom gradu – Auxinumu / Osiumu, dok su njegovi suradnici ratovali na rijeci Po i opsjedali grad Faesulu / Fiesole. Franci, koji su preko Alpa stigli u pomoć Ostrogotima, greškom su ih napali, misleći da su to bizantski saveznici. Navedeni splet okolnosti osnažio je bizantski moral, a Franci su prestali predstavljati

²⁸ Bury, 1923, 198-199

²⁹ Proc. *De bello gothico* I, 12

³⁰ Bury, 1923, 203-205

opasnost Bizantu jer je epidemija dizenterije poharala franačke redove. Tako su se Franci povukli u svoja matična područja u središnjoj Europi s velikim gubitcima.³¹

Nakon opisanih događaja, stvoreni su uvjeti za napad na ostrogotski glavni grad – Ravenu. Belizar je pozvao bizantske trupe, utaborene u Dalmaciji, kako bi izveo taj pothvat. S druge strane, Franci su nudili pomoć Ostrogotima, no oni im nisu vjerovali zbog ranijih događaja na rijeci Po. Ubrzo je stiglo iznenađujuće pismo cara Justinijana, koji je Ostrogotima ponudio podjelu Apeninskog poluotoka – sav prostor južno od rijeke Po bi pripao Bizantu, a prostor sjevernije od te rijeke Ostrogotima. Ostrogoti su tu ponudu ocijenili kao povoljnu, dok je Belizar bio šokiran, smatrajući da Justinijan griješi.³² Ostrogoti, koji su cijenili Belizara kao vojskovođu i osobu, ponudili su mu ulogu zapadnog cara. Ta odluka isprva se nije svidjela Belizaru, no uvidio je da će na taj način moći nesmetano ući u Ravenu. Vitiges mu je 540. ponudio suradnju, što mu je Belizar čak i obećao, no vjerovao je da će ga okarakterizirati izdajnikom ako to napravi. Također, nije mu bilo teško pogaziti riječ, smatrajući da ne duguje održavanje riječi barabarinu. Ubrzo je na prevaru ušao u Ravenu i ondje uspostavio bizantski garnizon. Uvidio je da je misija na Apeninskom poluotoku završena te je otplovio nazad u Carigrad pred bijesnog cara Justinijana, koji mu je za kaznu zbog njegovih urotničkih aspiracija i dobrog postupanja prema Ostrogotima uskratio trijumf, koji je trebao proslaviti. S druge strane, ostrogotski kralj – Vitiges, poslan je u mirovinu, dok su zarobljeni ostrogotski vojnici postali sastavni dio bizantske vojske.³³

2.2. Konsolidacija Ostrogota

Okolnosti, u kojima su se našli Ostrogoti, doveli su do toga da im je Pavia postala glavni grad.³⁴ Odlazak Belizara pobudio je u njima osjećaj moći da imaju dovoljno snage krenuti u

³¹ Bury, 1923, 205-209

³² Bury, 1923, 211

³³ Norwich, 1998, 224-227

³⁴ Thompson, 1992, 95-96

nova osvajanja Apeninskog poluotoka te su se prve na udaru našle Ligurija i Venecija. Novi bizantski generali pokazali su se neučinkovitima u ovladavanju Ostrogotima te je u bitci kod Trevisa ostrogotski kralj Ildibad (? – 541.) porazio bizantskog vojskovođu Vitalija. Ipak, zbog unutarnjih previranja i prepirki između kraljeve i ostalih žena, Ildibad je prema Prokopiju ubijen od strane vlastite žene te je na ostrogotsko prijestolje došao Erarik (? – 541.). Erarik se ispostavio kao potajni bizantski agent, koji je namjeravao predati kraljevstvo Justinijanu, a njegova namjera ubrzo je razotkrivena, što je rezultiralo njegovim ubojstvom.³⁵

Ostrogoti su za novog kralja izabrali Totilu (541. – 552.).³⁶ Novi kralj se u vojnom smislu pokazao ravnopravnim nekadašnjem kralju, Vitigesu, no u tome su mu pomogle okolnosti koje su zadesile Bizant. Prva je Justinijanova kuga, koja je poharala dobar dio tada poznatog svijeta.³⁷ Druga okolnost silni su nameti i potkupljivost ubiratelja poreza u Bizantu, koji su osiromašili i iscrpili stanovništvo. Naposljetku, treća, a možda i najvažnija okolnost jest to da su bizantski generali bili nesložni po pitanju organizacije daljnjih vojnih aktivnosti prema Ostrogotima jer je svatko od njih htio biti slavljen kao pobjednik nad njima. Iako su postizali određene uspjehe, svađali su se oko plijena, koji su osigurali vojnim napredovanjima. To je potaknulo Ostrogote da poduzmu kontranapad te su u bitci kod Favencije žestoko porazili Bizant. Također, Ostrogoti su opsjeli Firencu, kojoj su u pomoć pritekla dva bizantska generala s velikom vojskom. Rezultat je bio isti jer su ponovno poraženi, ovoga puta kod Mucelija, iako je Bizant imao višestruko brojnije snage.³⁸ Totila se nije zaustavio samo na tome, već je krenuo u pohod prema jugu Italije, pustošeći bizantske posjede i utvrde, zaobilazeći Rim, kojeg se u

³⁵ Bury, 1923, 228-229

³⁶ Sudjelovao u ubojstvu kralja Erarika. Ostvario je niz vojnih pobjeda protiv Bizanta te je dvaput opsjeo Rim. Neke srednjovjekovne kronike, kao što su *Ljetopis popa Dukljanina* i *Historia Salonitana*, ističu da je Totila jedan od predaka hrvatskih vladara. Poginuo je u borbama s vojskovođom Narzesom kod Tagine. morate i obostrano poravnati sve fusnote.

³⁷ Pandemija koja je zahvatila Bizantsko Carstvo i ostatak Europe od 541. do 542. godine; smatra se prvom epidemijom bubonske kuge, a nazvana je po caru Justinijanu I., koji je bio jedan od rijetkih zaraženih koji su ju preboljeli. Prokopije izvještava da je kuga svakodnevno ubijala po deset tisuća ljudi te da je u konačnici od nje preminulo 40% stanovništva Konstantinopola.

³⁸ Bury, 1923, 223

tom trenutku bojao opsjedati. Sa svojim je zarobljenicima postupao blago te je više volio nagovarati nadjačane vojnike na predaju, nego ih do kraja potući u bitci. Na taj način je osvojio i Napulj te je neuspješno pokušao sklopiti mir s Justinijanom, što je bio okidač za ostrogotski napad na Rim.³⁹

Novonastala situacija dovela je do toga da je Belizar bio ponovno poslan na jug Italije, kojeg je u kratko vrijeme i pokorio. Ipak, Justinijan, pod izlikom da mu nedostaje vojne snage i zaliha, ne pomaže Belizaru po pitanju Rima. Ipak, tu se krije možda nekakav drugi razlog, a Prokopije kaže da bi to mogla biti Justinijanova ljubomora prema Belizarovoj vojnoj virtuoznosti. Ipak, Belizar je bio vrlo blizu u nastojanju da oslobodi Rim, međutim, nije uspio.⁴⁰ Prema Prokopiju, sirijske carske snage dogovorile su urotnički pakt s Ostrogotima, što je prevagnulo u tome da Totila zauzme Rim 546. godine. Veći dio grada je srušen, a Totila je krenuo u potjeru za odbjeglih bizantskim snagama. Prokopije nam navodi kako je Belizar, shrvan svojim neuspjehom pao u depresiju, koja je počela ometati njegov rad, a umalo je rezultirala njegovim samoubojstvom. Prenosi i da je to bio razlog da ga car povuče s Apeninskog poluotoka nazad u Konstantinopol.⁴¹ S druge strane, Iordannes tvrdi da je Belizar opozvan u prijestolnicu još prije pada grada zbog smrti carice Teodore, što je ohrabrilo Totilu u nastojanjima da osvoji grad.⁴²

Nekoliko mjeseci kasnije, Belizar je odmorio svoje snage te se s njima odlučio za ponovno zauzimanje Rima, što mu je i uspjelo. Totila je izveo novi napad na Rim, međutim, to mu nije uspjelo te se okomio na Perugiju. Totila je nešto kasnije ponovno poduzeo iznenadni napad na Rim. Kada je uvidio da ga jurišom neće ostvojiti, odlučio se na višednevno izgladnjivanje branitelja. Kada su mu branitelji otvorili vrata, u nadi da će biti pošteđeni, Totila

³⁹ Norwich, 1998 238-239

⁴⁰ Barker, 1966, 160

⁴¹ Proc. *De bello gothico* VII, 3

⁴² Iord., *Romana et Getica*, 217

ih je redom ubijao, što se kosilo s ranijim Totilinim pošteđivanjem neprijatelja. Poštedio je jedino žene, a za one koji su pokušali pobjeći, postavio je zamke, koje su ubile mnoge branitelje.⁴³

2.3. Konačan poraz Ostrogota i nastanak Ravenskog egzarhata

550.-ih godina Bizant ponovno okuplja veliku silu vojnika u Saloni. Vojska se sastojala od bizantskih regularnih vojnika te Herula, Bugara i Langobarda, koji su bili tadašnji bizantski saveznici. U to vrijeme ponovno na scenu stupa ranije otpisani Narzes, koji je postavljen za njihovog vrhovnog zapovjednika. Stigavši brodovima do talijanske obale, s vojskom se uputio prema Rimu, gdje ga je Totila pokušao zadržati pregovorima, dok je u pozadini planirao napad. Narzes nije nasjeo na to te je učvrstio svoje položaje, pokazavši se spremnim izdržati napade tamošnjih Ostrogota i pojačanja, koja su kasnije pristizala. Narzes je odbio ovaj napad, a Totila je poginuo, bježeći od Narzesa. Ubrzo je i Rim pao u ruke Bizanta te se polako nazirao konačan pad Gota.⁴⁴

Poraz Gota ipak nije u potpunosti donio mir na Apeninskom poluotoku. Franci su 553. ponovno upali na taj teritorij te su zajedno s Alemanima porazili Herule. Splet okolnosti otvorio je vrata mnogim Ostrogotima, a Narzes je bio primoran rasporediti trupe po čitavom poluotoku te je zimske mjesece navedene godine proveo u Rimu. U proljeće je došlo do bitke između Bizanta i Franaka na rijeci Volturno. U toj bitci, falanga je prvo odbila snažan franački napad, a zatim je Narzes u protunapad poslao konjicu, koja ih je potpuno uništila.⁴⁵ 555. godine došlo je do konačne kapitulacije Ostrogota u ratu, nakon 20 godina velikih borbi. Ipak, Prokopije navodi da su, unatoč tome, Ostrogoti i mnogi drugi barbari i dalje smjeli živjeti na Apeninskom poluotoku.⁴⁶

⁴³ Norwich, 1998, 240-244

⁴⁴ Norwich, 1998, 251-255

⁴⁵ Bury, 1923, 275-280

⁴⁶ Proc. *De bello gothico* IV, 32

Nakon Gotskog rata, 568. na prostor Lombardije upadaju Langobardi, koji su lako osvojili to područje, vjerojatno jer su lokalne bizantske snage bile izuzetno slabe na njemu. Ubrzo se langobardski utjecaj počeo širiti i na druge krajeve, učinivši Ravenu svojim glavnim gradom te pripajajući u narednim godinama dobar dio ostatka Apeninskog poluotoka. Bizantska je snaga na poluotoku tada toliko opala, da se bizantska vlast tamo dijelila na samo pet eparhija, a među njima bila je i Ravena kao egzarhat.⁴⁷

Car Mauricije, kako bi lakše upravljao golemim teritorijem, odlučio je po uzoru na cara Dioklecijana podijeliti državu. Car je državu podijelio na dva dijela, odnosno egzarhate: Ravenski (584.) te Afrički egzarhat (591.). Ravenski se egzarhat dijelio u skupine vojvodstava (Rim, Venecija, Napulj), koja su se nalazila mahom na obalama, budući da su Langobardi kontrolirali zaleđe. Egzarh je u Raveni imao objedinjenu civilnu i vojnu vlast te je bio izravno podređen jedino caru. Ono što je bilo boljka egzarhata, jest rascjepkanost njenih vojvodstva, koja su funkcionirala zasebno te nisu činile smislenu vojnu i civilnu cjelinu. Ti su razlozi uz prisutnost susjednih neprijateljskih naroda, postupno doveli do njegovog konačnog propadanja. Osim Ravenskog, Mauricije je osnovao i Afrički egzarhat, koji je objedinjavao područja sjeverne Afrike, južne Španjolske te otoke Sardiniju i Korziku.⁴⁸

3. Odnos Bizanta i Langobarda

3.1. Neprijateljstvo i suživot u 7. i 8. stoljeću

Dolazak Langobarda 568. u Italiju, doveo je do kraja političkog i upravnog jedinstva, koje je uspostavljeno još u doba Rimske republike. Ovaj prodor bio je toliko silovit, da je on za kratko vrijeme učinio velik dio poluotoka neprijateljem bizantskih posjeda. Njihova pojava ostavila je još dubljeg traga nego vladavina Ostrogota, jer njih Bizant nije uspio istjerati za

⁴⁷ Peters, 2003, 68-71

⁴⁸ Ostrogorski, 1956, 74

relativno kratko vrijeme, niti im slomiti unutarnju upravu. Već je ranije nešto bilo rečeno o dolasku Langobarda na područje Italije nakon Gotskog rata, stoga je potrebno nešto reći i o odnosu Bizanta i Langobarda u narednim stoljećima.⁴⁹

Nakon čestih međusobnih okršaja do kraja 6. stoljeća, situacija se polako smiruje do 30-ih godina 7. stoljeća. Tada na langobardsko prijestolje dolazi Rotari, a početkom 40-ih godina umire bizantski car Heraklije. Taj događaj doveo je do još jačeg pritiska Arapa na istoku, koji osvajaju područja u Egiptu i Libiji te Kartagu. Navedeni događaji pogodovali su Rotariju (636.-652.) da poduzme osvajački pohod protiv bizantskih posjeda na području Italije te učvrsti langobardske položaje.⁵⁰ Iako je proširio svoj utjecaj na Liguriju i Veneto, Ravena je još uvijek odolijevala. Konstans II. se u svom vojnom pohodu na Langobarde pokazao nedoraslim, neostvarivši nikakvu vojnu prednost, što je na kraju rezultiralo i njegovom smrću.⁵¹ Ubrzo je i Apulija pala pod bizantsku vlast, a Langobardi su doživjeli priznanje od strane Bizanta. Taj događaj uvjetovan je time što je Bizant napokon shvatio da je u sukobu s vrlo respektabilnim protivnikom, koji neće tako lako odustati od svojih zahtjeva. Nakon Rotarija više se nisu odvijali tako žestoki okršaji između Bizanta i Langobarda te je krajem stoljeća došlo do potpisivanja primirja, koje je označavalo završnu fazu langobardskog prelaska na kršćanstvo. To primirje pridonijelo je i Rimu, za kojeg je papa izdvojio novac, kojim bi se potpomogla njegova obnova.⁵²

Obnova sukoba između Bizanta i Langobarda započela je 717., kada je Liutprand poduzeo novi pohod protiv Ravene. Takvo stanje iskoristili su i talijanski moćnici, koji su napali carske posjede. Napad Langobarda nije bio uspješan, no pokrenuo je nove nedaće: ekonomske ugroze te religijske nedaće u vidu ikonoklastičkih borbi. Slični faktori oslabili su bizantsku

⁴⁹ Cosentino, 2021, 167-172

⁵⁰ Haldon, 1997, 51-55

⁵¹ Marazzi, 2018, 248-250

⁵² Teo., *Chronographia*, 356-361

upravu u Italiji što je pogodovalo iznimno teškoj situaciji za Ravenski egzarchat. Egzarhat je pao pod Langobarde 751., a taj je događaj označio početak kraja bizantske vlasti u Italiji.⁵³ Langobardsko kraljevstvo srušio je Karlo Veliki (768.-814.) 774. godine.

3.2. Odnosi između 9. i 11. stoljeća

Iako je Langobardsko kraljevstvo u 8. stoljeću prestalo postojati, njegovi ostatci i dalje su živjeli. Deveto stoljeće obilježila je vladavina lombardskih plemenitaša u nekolicini manjih država: Spoletskom i Beneventanskom vojvodstvu te Salernitanskoj i Kapuanskoj kneževini. Arehis II. je u Beneventanskom vojvodstvu netom nakon raspada kraljevstva uzeo titulu kneza, kako bi se prikazao neovisnim od franačke uprave. Takav razvoj događaja nije se svidio Karlu Velikom, niti kasnije Ludoviku Pobožnom (814.-840.), koji su u više navrata porazili Arehisa.⁵⁴ Ipak, Franci u Beneventu nikada nisu uspjeli uspostaviti dugotrajnu vlast, a Beneventanci su Francima bili poslušni samo onda kada bi njima to odgovaralo. Beneventanci su doživjeli uspjeh pod knezom Sikardom, koji je proširio svoj teritorij na štetu bizantskih posjeda u južnoj Italiji, ali njegovom smrću dolazi do odcjepljenja Salerna te je otada Beneventansko vojvodstvo podijeljeno na beneventanski i salernitanski dio. Tijekom Pandulfove vladavine, Benevento, Salerno i Capua bili su privremeno ujedinjeni, budući da se okitio titulom kneza ovih triju gradova. Međutim, nakon njegove smrti, Benevento se odvaja, no ovoga puta gubi na važnosti. Vojvodstvo će prestati postojati normanskim osvajanjima u 11. st., koji će to područje pokloniti papi.⁵⁵

Nakon stvaranja samostalne salernitanske kneževine, vlast nad njom preuzima obitelj Dauferridi. Salernitanska reputacija rasla je uspješnim ratovima protiv Arapa, ali i protiv Bizanta, čiji su teritorij osvajali. Početak kraja dauferske moći označilo je odvajanje Kapue, ali konačan pad uslijedio je tek Gisulfovom smrću. Kratkotrajnu vlast Amalfija na tom području

⁵³ Delogu, 1980, 148

⁵⁴ Cosentino, 2021, 687

⁵⁵ Cosentino, 2021, 688-690

prekinio je velik broj novih langobardskih moćnika, od kojih su najupečatljiviji trag ostavili Guiamara III. i Guiamara IV. Njih dvojica ponovno su podigli salernitanski utjecaj, no smrću Guiamara IV., kneževina opada, a naposljetku je zauzima normanski vojskovođa Robert Guiscard.⁵⁶

Kapuanska kneževina odcijepila se od Salerna pod vodstvom Pande, 862. godine.⁵⁷ Najveći uspon kneževine dogodio se u vrijeme Atenulfa te kasnije Pandulfa, koji je ovladao ujedinjenim državama. Posljednji langobardski moćnik na tom području bio je Landulf VIII., kojeg je svrgnuo normanski grof Richard.⁵⁸

I na kraju, Spoletsko vojvodstvo u nekoliko navrata prelazi iz ruke Langobarda u ruke pape. Naposljetku, svetorimski car, Oton I., poklanja ovo vojvodstvo beneventanskom knezu Pandulfu, zbog njegovih zasluga u borbi protiv Arapa na jugu Apeninskog poluotoka, ali ga kasnije oduzima njegovim nasljednicima.⁵⁹

4. Bizant i Arapi na Apeninskom poluotoku

4.1. Razdoblje prije 9. stoljeća

Postoje dokumentirana zbivanja arapskog piratskog djelovanja. U tim napadima najviše su stradavale Sicilija i Sardinija, a posebno Sicilija, koja je bila meta zbog svoga bogatstva. Navedeni događaji predstavljali su početna djelovanja Arapa na Sredozemnom moru, a uvjetovana su time što je arapska kopnena ekspanzija vrlo brzo napredovala te je rasla želja za novim akvizicijama. Ipak, u narednim godinama zapadni dio Mediterana pokazat će se većim izazovom za osvajanja od istočnog dijela. Osim želje za što većom ekspanzijom, Arapi su smatrali da trebaju proširiti svoju vlast na te prostore motivirani religioznim pobudama. Naime,

⁵⁶ *Salerno nella Enciclopedia Italiana* – <https://www.treccani.it/enciclopedia/salerno/> (4.3.2024.)

⁵⁷ Kreuz, 1996, 40

⁵⁸ Kreuz, 1996, 120-122

⁵⁹ Klieger, 2012, 123

smatrali su da je potrebno uložiti napor za ukidanjem "nelegitimnih nemuslimanskih vlada", koje su trebale biti zamijenjene muslimanskom upravom.⁶⁰ Termin *džihad* seže još u predislamsku Arabiju, kada su Beduini napadali neprijateljska plemena i naseobine kako bi skupili plijen. Pojavom Muhameda, taj izraz počeo se koristiti za rat protiv svih onih koji su ga namjeravali ubiti zbog njegova nastojanja utemeljenja nove religije – islama.⁶¹ Budući da se uspješno suočio s neprijateljima, islam je pobijedio, a izraz *džihad* nastavio se koristiti kako bi se svo ondašnje stanovništvo preobrati. Kada su Arapi krenuli u ekspanziju, godinama su se koristili tim izrazom u želji da pokore i preobrate svo nemuslimansko stanovništvo, uključujući Perzijance, stanovnike sjeverne Afrike, Vizigote u Španjolskoj te južnu Italiju i Siciliju.⁶² Izraz se nastavio koristiti i tijekom križarskih ratova, ponajviše pod vodstvom Saladina (1174.-1193.), koji je uspješno ratovao protiv kršćana kako bi osvojio Jeruzalem.⁶³ Izraz *džihad* Arapi koriste i danas, no današnja poimanja ga tretiraju kao terorističku pojavu, koja nastoji srušiti integritet svih drugih religija. Danas se javljaju brojne terorističke džihadističke frakcije koje nastoje naštetiti svima onima koji ne prihvaćaju islam kao religiju.⁶⁴

4.2. Sukobi u 8. i 9. stoljeću

Padom Kartage, intenzivirali su se arapski napadi na zapadnom Sredozemlju, koji su prerasli u otvorenu agresiju na talijanske posjede. Već 30-ih godina 8. stoljeća, svojim utjecajem su natjerali sicilsko i sardinijsko stanovništvo plaćati džiziju, koja je bila namijenjena nemuslimanskom stanovništvu. Drugi dio stoljeća ipak je bio nešto mirniji jer su Arapi usporili s vojnim aktivnostima, a razlog tome bile su pobune Berbera na području Afrike. Pobune su na

⁶⁰ Nef, 2006, 9-64

⁶¹ Thompson, 2010, 147-148

⁶² Thompson, 2010, 160-166

⁶³ Thompson, 2010,

⁶⁴ *Džihad* - <https://www.enciklopedija.hr/clanak/dzihad> (4.3.2024.)

koncu utišane, a dolaskom aglabidske dinastije na vlast, otvoreni su preduvjeti za konkretniji napad na Apeninski poluotok, Siciliju i Sardiniju.⁶⁵

Početakom 9. stoljeća, vodeća abasidska dinastija pod Harunom al Rašidom (786.-809.) imenovala je al – Aghlaba za nasljednog emira Ifriqiye, kako bi kontrolirao područje današnje Libije, Tunisa i Alžira.⁶⁶ Iako su na prvu djelovali kao neovisna dinastija, Aglabidi nikada nisu prestali priznavati abasidsku dinastiju kao vodeću, a jedan od dokaza vjernosti bio je plaćanje danka.⁶⁷ Njihovo područje utjecaja, koje se protezalo duž sjeverne obale Afrike, otvaralo im je mogućnost poduzimanja pomorskih aktivnosti na Sredozemnom moru. Prve su im se na udaru našle Sicilija i Sardinija, od kojih je prva bila veoma poželjna zbog svoje ekonomske snage. Što se tiče Sicilije, jasno nam je da su Aglabidi utemeljili svoje sjedište u Palermu, odakle su kasnije pokretali svoje napade na istočni dio otoka. Pri tim napadima, najčešće su se služili gerilskim taktikama, u kojima su vršili iznenadne napade u svrhu činjenja štete neprijatelju, a zatim bi se povlačili nazad u svoj tabor.⁶⁸ Bitka za Siciliju trajala je dugih 75 godina, a bila je podijeljena u 5 faza, koje su se izmjenjivale što se tiče učestalosti aglabidskih napada na sicilijanske položaje.⁶⁹ Najvažniji gradovi, poput Messine i Sirakuze osvajani su u dugačkim vremenskim intervalima, a njihovo zauzimanje bilo je važno za daljnje pohode prema talijanskom kopnu. Posljednja, peta faza, završena je osvajanjem Taormine, što je označavalo i konačan pad čitave Sicilije u aglabidske ruke.

Osvajanje juga Italije, u prvom redu, baziralo se na podčinjavanju Apulije i Kalabrije. Tako su padali Amantea, Taranto, a naposljetku i Bari.⁷⁰ Ohrabreni osvajanjem tih dviju regija, krenuli su prema Rimu, što je dovelo do pomorske bitke kod Ostije. U toj bitci muslimanske su snage bile potpuno potučene, a muslimanska osvajanja su tim događajem ograničena na južno

⁶⁵ Cosentino, 2021, 204

⁶⁶ Kennedy, 2008, 34

⁶⁷ Laroui, 1977, 116

⁶⁸ Efthymiadis, 2006, 589-618

⁶⁹ Nef, Prigent, 13-39, 2013

⁷⁰ Marazzi, 2007, 171

područje. ⁷¹Navedeni događaj bio je početak kraja vlasti Aglabida na tim područjima jer su se bizantske snage konsolidirale te krenule u ponovno osvajanje. Do kraja 9. stoljeća, ponovno su čitava Sicilija i jug Italije došli pod vlast Bizanta, čime je počeo proces helenizacije, čiji cilj bio je zamijeniti prisutnost arapske kulture bizantskom. ⁷²

4.3. Neprijateljstvo s Fatimidima

Nekoliko godina nakon sloma aglabidskog utjecaja na Mediteranu, dinastija Fatimida u potpunosti briše njihovo postojanje. Njihov cilj bio je postati jedina legitimna arapska dinastija te uništiti Omejide i Abaside, koji su i dalje držali utjecaj u pojedinim zemljama.

Nakon sloma Rašidunskog kalifata, na vlast je došao Omejidski kalifat, koji je nastavio ekspanziju na druge kontinente te širenje islamskog utjecaja izvan arapskog poluotoka. Kalifat se na istoku prostirao do Indije, dok je na zapadu dovršio zauzimanje sjeverne Afrike te zaposjeo Pirenejski poluotok, koji su držali Vizigoti. Naselivši se tamo, odredili su Cordobu kao svoj glavni grad na poluotoku te nastavili svoj pohod prema istočnim dijelovima Europe. U tom naumu zaustavio ih je franački majordom Karlo Martel, porazivši ih 732. kod Poitiersa. Omejidski kalifat održao se kao dinastija do 750. godine, kada ih je svrgnula dinastija Abasida. Abasidi su prebacili svoje sjedište iz Damaska u Bagdad, a po dolasku na vlast počeli su se krvavo obračunavati s preostalim pripadnicima omejidske dinastije. ⁷³ U tome se najviše istaknuo Abu Abbas (749.-754.), poznatiji kao *krvolok*, koji je bio zaslužan za ubojstvo mnogih omejidskih pripadnika. Za razliku od Omejida, Abasidi nisu bili pretjerano zainteresirani za borbe u Europi, ponajprije zato što su se sukobljavali s Perzijancima oko upravljanja teritorijima na Bliskom istoku i u Mezopotamiji. Tijekom 10. stoljeća počela je gubiti teritorije na sjeveru Afrike, budući da se pojavila nova arapska dinastija - Fatimidi. ⁷⁴ Oni porijeklo svojeg imena

⁷¹ Kreutz, 1991, 155

⁷² Noye, 1998, 93-96

⁷³ Bosworth, 1982, 89-95

⁷⁴ Kennedy, 2016, 90-121

vuku od Muhamedove kćeri – Fatime te su pripadnici šijitskog islamskog učenja. Njihova vlast trajala je od 10. do 12. stoljeća, dok su Egipat s Kairom kao glavnim gradom učinili središtem kalifata. Za razliku od prethodne dvije dinastije, propisali su određeni stupanj vjerske tolerancije prema nešijitskim muslimanima te kršćanima i Židovima, što je bio razlog zašto su puno slabije napredovali u širenju islamske religije od svojih prethodnika⁷⁵

Ubrzo su zagospodarili velikim dijelom prijašnjih područja koje su nekoć zauzimale ranije dinastije, a kao bazu za napad na Italiju izgradili su Mahdiyu. Navedena luka bila je ishodišna točka za napredovanje prema Siciliji, nad kojom su ubrzo uspostavili vlast.⁷⁶ Ovo se, dakako, nije sviđelo urbanoj eliti koja je živjela na tom području te su se na otoku rađale brojne pobune. Dolaskom Kalbija (853.-964.) na vlast, situacija se počela smirivati te je na otoku nastala autonomna dinastija Kalbida, koja je otokom vladala do polovice 11. stoljeća. Fatimidi su se kasnije okomili i na jug Italije, kojem su nametnuli plaćanje poreza, no brojne pobune potpomognute langobardskom prisutnošću, nisu dozvolile pad tog područja u fatimidske ruke. Njihova vlast održavala se sve do 1171., kada je umajadski vođa, Saladin, poduzeo napad na posljednjeg fatimidskog kalifa – al-Adida (1060.-1071.). Na taj način dinastija Ajubida preuzela je vlast u Egiptu i Siriji te uspostavila sultanat.

5. Društveno uređenje

5.1. Tijekom 6. stoljeća

Nakon Gotskog rata, uloga senata u Italiji polako počinje gubiti na važnosti, posebice što se tiče javnih poslova. Ceremonijalna uloga, koja se očitovala u brojnim javnim protokolima, i dalje je donekle zaduživala senatore, ali je i ona završetkom stoljeća nestala. Senat vlastitu propast može zahvaliti ponajprije kopnjenju nekih zapadnorimskih običaja, koje

⁷⁵ Wintle, 2003, 136-137

⁷⁶ Wintle, 2003, 140-143

su poticali senatori. S druge strane, upadi Langobarda općenito su ometali rad bizantske aristokratske vlasti, koja nije mogla upravljati velikim posjedima jer su ih nerijetko gubili.⁷⁷

Bizantsko društvo u Italiji bilo je pod jakim utjecajem klera, ponajprije biskupa. Kao takvi, bili su vrlo moćni te su potjecali iz aristokratskih obitelji, a bili su zaduženi i za poslove javne uprave. Takozvana *Pragmatica sanctio pro petitione Vigili* iz 554. godine dopustila je biskupima izbor pokrajinskog namjesnika, što je bila velika čast za njih jer su tada dobili ovlasti, koje su imali i članovi mjesnih vijeća.⁷⁸ Također, biskupima su dane i ovlasti po pitanju građevinskih aktivnosti, no pod uvjetom da postanu novčani pokrovitelji za izgradnju crkava u Italiji. Invazija Langobarda 568. načinila je još veći porast biskupskog utjecaja u bizantskoj javnoj upravi.⁷⁹

Uspjesi bizantskih generala bili su vidljivi već tijekom Gotskog rata (535.-554.), kada su iznimnom vojnom inteligencijom porazili Ostrogote. Mnogi od tih vojskovođa nekoć su bili pripadnici gotskog ili nekog drugog plemena. Uzmimo za primjer Narzesa, koji je porijeklom iz Armenije. Na bizantskom dvoru kao eunuh⁸⁰ proveo je velik dio svog života, a na vojnom planu je zajedno s Belizarom pokorio Ostrogote. Taj vojni utjecaj nakon njihovog vremena polako je kopnio, posebice tijekom provale Langobarda, kad Bizant u Italiji nije imao odgovarajuće vojskovođe.⁸¹

5.2. Tijekom 7. stoljeća

Car Heraklije (610.-641.) bio je sin Armenca Heraklija Starijeg i Epifanije iz Kapadokije.⁸² Također, poznato je da je Heraklije bio povezan s drevnom dinastijom Artsakida,

⁷⁷ Greg., 13.1.

⁷⁸ Justinian, 7.12.

⁷⁹ Jacobs, 2013, 272-276

⁸⁰ Kastriрани muškarac; na Istoku su bili čuvari velikaških harema, a na bizantskom dvoru komornici. Zauzimali su vrlo visoke položaje u društvu jer su bili veoma cijenjeni i učeni. Najčešće su im se povjeravali zadaci od krucijalnog značenja za carstvo.

⁸¹ Haldon, 1997, 59

⁸² Kaegi, 2003, 21-22

koja je Armenijom vladala od 1. do 5. stoljeća.⁸³ Njegov otac i on, zajedno su se pobunili protiv vlasti cara Foke, koji je ranije svrgnuo Mauricija. Njegov rođak, Niceta, pokrenuo je kopneni napad na Egipat, kojeg je osvojio, a Heraklije zatim kreće u pohod na Konstantinopol.⁸⁴ U međuvremenu, elitna postrojba carske garde prelazi na njegovu stranu te zajedno ulaze u Konstantinopol. U gradu mu je pružen slab otpor te došavši do Foke vadi mač te ga na mjestu ubija. Okrunjen je 610. godine u kapeli sv. Stjepana te se ubrzo ženi Eudokijom, a nakon njene smrti Martinom. Car nije bio osobito zainteresiran za upravljanje Italijom, već je područje Ravenskog egzarhata povjerio egzarhu Isaakiosu.⁸⁵ Car je više bio okupiran borbama na istoku, a egzarh je uspješno suzbijao svaki pokušaj urote. Za to doba vrijedno je spomenuti da dolazi do ekonomskog porasta Sicilije, koja je odavna bila poznata kao žitnica Europe.⁸⁶ U ranoj povijesti Bizanta u toj ulozi najvažnije su istočne provincije Sirija i Egipat, pa čak i sjever Afrike.

Smrću Heraklija, na prijestolju se nakratko zadržao njegov sin, Konstantin III. (641.-641.), koji je vladao zajedno s Heraklonom. Konstantin je umro od tuberkuloze nakon svega tri mjeseca vladavine te je Heraklona (641.-641.) ostao jedini na bizantskom prijestolju.⁸⁷ Ipak, on se održao na vlasti nepunih godinu dana, kada ga je svrgnuo Heraklijev general Valentin, koji je zatim postavio Konstansa II. (641.-668.) za cara, a Herakloni je dao odsjeći nos.⁸⁸ Konstans II. vladao je 27 godina te je početak njegove vladavine obilježio sukob s Arapima na području Sjeverne Afrike, koja mu je bila od velikog značaja za daljnju ekspediciju na Apeninski poluotok protiv beneventanskog vojvodstva. Egipatski grad, Aleksandrija, pao je 645. godine u ruke Konstansa II. Iz tog razloga su ga stanovnici toga grada slavili kao osloboditelja jer ih je rasteretio velikog poreza, koji su morali plaćati arapskom kalifu Uthmanu. Ipak, osvajanje toga

⁸³ Vasiljev, 1958, 33

⁸⁴ Mitchell, 2007, 411

⁸⁵ Cosentino, 23-43, 1993

⁸⁶ Prigent, 2015, 291

⁸⁷ Ostrogorski, 1956, 112-113

⁸⁸ Treadgold, 1997, 309

grada nije bilo dugoga vijeka jer je njegov general, Emanuel, pustošio obližnja sela te se nije koncentrirao na stabilizaciju Aleksandrije. Bizantska uprava iz tog razloga nije mogla opstati te je bilo nužno povući se nazad u Konstantinopol.⁸⁹ Kasnije su se nastavile borbe s Arapima i na području Kapadokije i Armenije, koje su bile promjenjivog uspjeha, a sklapala su se i brojna primirja.⁹⁰ Također, poznato je da u njegovo doba još nije zamrla ideja istočnorimskog carstva da se ovlada zapadnim dijelom. Stoga Konstans nastoji izmjestiti prijestolnicu iz Konstantinopola u Sirakuzu na Siciliji. Krenuo je u ekspediciju preko Grčke, preko koje stiže do Beneventa s kojim otpočinje sukob. Ubrzo je saznao da je beneventanski vojvoda bio u sukobu s langobardskim kraljem Grimoaldom, što mu je pogodovalo. Car se iskrcao u luci Tarent te je otamo krenuo prema Luceri i Beneventu, koje je pokušao opsjesti. Međutim, opsada je završila bezuspješno, a car se morao povući u Napulj. Na tom putu bio je poražen od kapuanskog grofa, a napavši Beneventance kod Forina, ponovno je izgubio. Kada se napokon povukao u Napulj, prekinuo je s vojnim akcijama, što zbog manjka novca, što zbog izmorenosti. Otamo je odlučio posjetiti Rim te je otada poznat kao prvi istočnorimski car koji je posjetio Rim nakon pada zapadnorimskog carstva. U Rimu ga je svečano dočekaao papa Vitalijan, s kojim je bio u dobrim odnosima, no Konstans II. je svojim postupcima nastojao mnogo toga približiti Bizantu. Naime, ukinuo je papinu jurisdikciju nad Ravenskom nadbiskupijom, argumentirajući kako je Ravena sjedište egzarha. Također, poskidao je ukrase s mnogih rimskih zgrada, koje je naumio odnijeti nazad u Konstantinopol.⁹¹ Putujući po Sardiniji, Kalabriji i Siciliji, nastojao je nametnuti poreze tamošnjem stanovništvu, kojem se ta ideja nije svidjela, što je za posljedicu imalo dizanje ustanka na Siciliji, a završio je njegovim gušenjem u kadi.⁹²

⁸⁹ Treadgold, 1997, 312

⁹⁰ Browning, 1992, 345

⁹¹ Haldon, 1997, 35

⁹² Grierson, 1962, 50

Ubojstvo Konstansa II. nije usporilo težnje za smirivanjem sicilskih pobunjenika jer ga je naslijedio sin, Konstantin IV. (668.-685.). Prema istočnim izvorima, on je vrlo vjerojatno suzbio njihove pobune.⁹³ S druge strane, zapadni izvori uopće ne spominju njegovu ekspediciju na Siciliju, već njihovo smirivanje pripisuju zajedničkoj akciji garnizona iz Istre, Afrike te Sardinije. Teško je usuglasiti se tko je na koncu smirio pobunjenike, no sa sigurnošću možemo utvrditi da je Bizant taj koji je to ostvario. Njegovi uspješni pohodi protiv sicilijanskog pobunjenika Mezezija pobudili su u papi Vitalijanu duboku zahvalnost prema njegovim djelovanjima, tako što mu je prisegnuo vjernost.⁹⁴ Stvar koja je također poboljšavala odnose pape i cara, jest ta da je Konstantin IV. zazirao od podržavanja monoteletizma, kojeg je zagovarao njegov otac. Ispostavlja se da je to bilo vrlo korisno za cara jer je silno želio imati papinu potporu za svoje odluke. Odnos njegovog oca s papom bio je sušta suprotnost, a čak ga je poslao u izgnanstvo jer je konfiscirao njegovu imovinu i tvrdio da nema ovlasti nad ravenskim nadbiskupom. Vidljivo je da se uz sve političke planove ujedno vezuje i religijska politika. Kako bi se što više omilio papi, odlučio je naslijediti očevu odluku o ukidanju autokefalnosti Ravenskog egzarhata, kojim će isti doći pod jurisdikciju pape.

5.3. Militarizacija i zemljišni posjed krajem 7. i početkom 8. stoljeća

Ekspedicije Konstansa II. i Konstantina IV., svojim su uspjesima položile temelj za vojni razvitak Sicilije. Otok otada više nije bio pod vojnom vlasti raznih nestručnih osoba, već je ona formirana kao tema Sicilija, a na njeno čelo kao vrhovni vojni zapovjednik, odnosno strateg,⁹⁵ postavljen je Salvencije.⁹⁶ Znatan dio vojnih postrojbi Sicilije u početku su činili vojnici iz istočnih regija carstva, međutim, kasnije su ih počela činiti i pojačanja iz Ravenskog

⁹³ Bury, 1889, 315

⁹⁴ Bury, 1889, 315

⁹⁵ Vrhovni vojni zapovjednik na čelu svake teme; imao je vojnu i upravnu vlast. Teme su uvedene u vrijeme vladavine cara Heraklija, u prvoj polovici 7. st. Uvedene su zbog rastuće prijetnje Arapa na Bliskom istoku, Egiptu te u Maloj Aziji. Prve teme nastale su upravo na području Male Azije, a to su bile: Anatolika, Armenijaka, Trakezijaka i Opsikija.

⁹⁶ Oikonomides, 1964, 121-130,

egzarhata. Navedena odluka činila se i logičnom, što zbog međusobne blizine, što zbog lakšeg pristupa resursima koje pridošli vojnici za sobom povlače.⁹⁷

Općenito, vojnici raspodijeljeni po Italiji primali su plaću, koja nije bila redovita. Moguće je i da su imali i osigurane dnevne obroke, financirane od strane carstva, ali o tome nemamo dovoljno dokaza. Oprema koju su nosili u bitkama sačinjavala je: luk, koplje, mač, sjekiru, bodež te čeličnu kacigu i oklop. Koplja su bila posebno korištena pri vojnim operacijama u planinskim predjelima. Ono što mnogim vojnicima nije išlo na ruku, jest zakon koji im je dopuštao kupovati i posjedovati zemlju, ali ju nisu smjeli samostalno obrađivati. Moguće je da je Justinijan tom odlukom htio vojnike potpuno usredotočiti isključivo na vojnu aktivnost, a da ih aktivna poljoprivredna ili bilo koja druga djelatnost ne sputava u vojnoj službi. S druge strane, nije im bilo zabranjeno posjedovati, kupovati ili prodavati zemlju. Upravo su maksimalno iskorištavali ono što im je bilo dopušteno. Oni su sa svojim klijentima čak mogli postići solidan dogovor, u kojem bi zakupac plaćao vrlo malu svotu novaca za rad na zemlji, a vlasnik (vojnik) bi postao zaštitnik zakupca.⁹⁸

Ipak, često se događalo da su posjedi, koji su bili dodijeljeni vojnicima, bili uzurpirani od strane vojnih časnika, koji su ih stavili u vlastiti posjed. Nažalost po vojnike, što je veći čin časnika koji uzurpira zemljište, to je manja vjerojatnost da će vojnici ikada povratiti isti posjed. Takav način funkcioniranja uprave nad posjedima je mogao imati određenih posljedica po pitanju pobune vojnika, no nedostaje informacija po tom pitanju.⁹⁹

5.4. Revolucije tijekom 8. stoljeća

Sedmo stoljeće proteklo je u relativnom miru budući da Heraklije početkom stoljeća nije poduzimao nikakve vojne akcije protiv stranih naroda na Apeninskom poluotoku, dok su Konstans II. i Konstantin IV. bili jedini koji su bili vojni aktivni u to vrijeme. Vojne intervencije

⁹⁷ Brown, 1986, 86-87

⁹⁸ Iust., *Bella*, IV, 65

⁹⁹ Cosentino, 2021, 43-44

Bizanta u Italiji morale su biti poduzete 717. godine, s obzirom da su se Langobardi osnažili pod vodstvom jakog kralja – Liutpranda, koji je napao Ravenu.¹⁰⁰

Sljedećih deset godina na vojnom planu nije se događalo ništa, no ubrzo se sicilski strateg Sergije pobunio protiv cara Lava III. (717-741.), a to su iskoristili Langobardi.¹⁰¹ Bizant nije u to vrijeme bio jedini koji je doživljavao napade Langobarda, a trpjela ih je i Sveta Stolica, koja se nalazila u neposrednom doticaju s njima. Također, bile su prisutne i nesuglasice određenih papa s građanskom i crkvenom aristokracijom, koja je imala određene zahtjeve. Na koncu je došlo do pomirbe, budući da je trebalo udružiti snage za gušenje pobune jednog građanina, koji se pobunio protiv carske vlasti.¹⁰²

Prema Teofanu, Lav III. potaknut bijesom, ponovno je intervenirao u Italiji kada je čuo da se Rim navodno odcijepio. Kada je poslana flota potonula tijekom nevremena koje ju je zadesilo, odlučio se zadovoljiti oporezivanjem talijanskih regija, a napose Kalabrije i Sicilije. Razlog njegova bijesa možemo pronaći u tome što su se u to vrijeme vodile ikonoklastičke borbe između ikonoklasta i ikonodula te je odnos istoka i zapada bio vrlo delikatan, a svaka odluka koju jedna strana donese, mogla je pokrenuti pobunu druge.¹⁰³

Ipak, ove nesuglasice trebale su biti nadvladane što je prije moguće, jer su langobardske snage sve više prijetile i nakon Liutprandove smrti. Pad Ravene u ruke langobardskog kralja Aistulfa bio je neminovan, a vlasti i papa bili su prisiljeni tražiti pomoć od Franačke.¹⁰⁴ Karlo Martel i njegov sin Karloman bili su također poticani, no ništa konkretno tada nisu dobili. Ipak, kada je Stjepan II. obnašao pontifikat, posjetio je prijestolnicu Pipina Malog (754.-768.), kojeg je naposljetku i uspio nagovoriti na suradnju.¹⁰⁵ Bizantski car Konstantin V. (741-775.), bio je dosta nezainteresiran za ikakve vojne pothvate protiv Langobarda te je pružio slabašnu

¹⁰⁰ Delogu, 1980, 150

¹⁰¹ Caruso, 87-95, 1995

¹⁰² Bertolini, 1941, 447-450

¹⁰³ Teo., *Chronographia*, 410

¹⁰⁴ Delogu, 163-172

¹⁰⁵ Delogu, 1980, 172-175

diplomatsku potporu Italiji.¹⁰⁶ Pipin Mali se ipak pokazao vrlo uspješnim vladarom te je uz pomoć pape istjerao Langobarde iz Ravene. Posljedično, proglasili su se jedinim pravim nasljednicima Ravenskog egzarhata.¹⁰⁷

5.5. Sukob s Arapima

Nakon već ranije spomenute pobune sicilskog stratega Sergija, došlo je do pobune drugog stratega, ovoga puta Eufemija, 827. godine. Iako se proslavio pobjedom nad vojskom koju je na njega poslao car Mihael II. (820.-829.), izdan je od strane vlastitih suradnika te protjeran u Sjevernu Afriku. Ondje je uspostavio dobre odnose s aglabidskim emirom Ziyadat Allahom, s kojim je krenuo u pohod na Siciliju. Strateg je u međuvremenu ubijen u jednoj bitci, no to nije spriječilo Arape da nastave s osvajanjem Sicilije, koja je osvojena tijekom dugih 75 godina (827.-902.). Razloge u tome što je njena opsada potrajala tolike godine, možemo pronaći u nekoliko primjera. Jedan od njih je taj što su i jedna i druga vojska bile dosta slabe i istrošene. Osim toga, Arapi nisu srljali s osvajanjem novih teritorija, već su novostečeno područje nastojali što bolje utvrditi, kako ne bi postalo lak plijen za protuudare. Isto tako, aglabidska vojska nije bila previše progresivna te se često znala zadovoljiti povremenim gerilskim ratovanjem i pljačkama, u kojima bi odnosili plijen. Posljednji, ali ne i najmanje vrijedan razlog tog dugog rata bio je taj što je i suprotna strana imala jaka utvrđenja, koja nisu bila tako laka za probiti.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Brubaker, Haldon, 1980, 163-166

¹⁰⁷ Delogu, 1980, 175-178

¹⁰⁸ Prigent, 2006, 278-317

Jug Italije istovremeno je doživljavao brojne napade muslimana, poglavito Saracena,¹⁰⁹ koji su poharali mnoge gradove na tom području, uključujući Tarent, Bari i Brindisi. Prisutnost muslimana na području Italije bila je posljedica političke fragmentacije, uzrokovana raspadom vojvodstva Benevento.¹¹⁰ Bilo je očigledno da je to područje time izgubilo na snazi, a Arapi su to znali iskoristiti infiltracijom.¹¹¹

Muslimanska ekspanzija po Italiji je pokrenula je uzbunu u redovima Bizanta, koji je smatrao da je potrebno obnoviti suradnju s Franačkom. Franačka je naravno bila zainteresirana za svaki dogovor u kojem bi se radilo na štetu muslimana, s obzirom da su oni bili jedni od najvećih pokrovitelja kršćanstva te muslimanskih neprijatelja. Povijest njihovih sukoba seže još iz prve polovice 8. st., kada su Arapi iz Kordopskog kalifata prešli u Franačku državu te se sukobili u bitci kod Poitiersa. Karlo Martel tada je zauvijek obustavio napredovanje Arapa na zapadu Europe te uspostavio sigurnost.¹¹² Tako je i franački kralj, Ludovik II. (844.-875.), prodro sve do Kampanije i Apulije, pustošeći sve veće gradove poput Tarenta, Barija ili Brindizija jer se u početku bojavao izravnog napada na te gradove.¹¹³ Ipak, kada je uvidio da kampanja napreduje, ohrabrio se te uz pomoć hrvatske mornarice napada Bari. Grad dolazi u ruke Franaka, a saracenski vođa Sawdan (857.-871.) završava u tamnici.¹¹⁴ Nekolicina careva bezuspješno je nastojala vratiti ostatak izgubljenog područja na Apeninskom poluotoku, no uspjela je uspostaviti temu Dalmaciju na istočnom Jadranu, koja je trebala poslužiti kao baza za daljnje napade na jug Italije. U daljnjim godinama, beneventanski i salernski moćnici uz bizantsku pomoć uspjeli su zbaciti Arape s vlasti na tim područjima te su priznali vrhovništvo bizantskog cara. Tako je beneventanski vojvoda Adelchi 880. godine zajedno s bizantskim vojskovođama,

¹⁰⁹ Srednjovjekovni naziv za sve Arape, a jedno vrijeme i za sve muslimane

¹¹⁰ Srednjovjekovna država na Apeninskom poluotoku, koja se nalazila između Kampanije i susjednih pokrajina; postojala je od 570. do 1077. te je bila apsolutna monarhija s vojvodom na čelu

¹¹¹ Cosentino, 2008, 247

¹¹² Gibbon, LII.

¹¹³ Riche, 1993, 182

¹¹⁴ Kreutz, 1996, 45

Leonom Apostypesom, Prokopijem te admiralom Nasarom osvojio Tarent, a zatim i porobio cjelokupno arapsko stanovništvo. Čitava akcija bila je vođena pod energičnim vodstvom bizantskog cara Bazilija I., a na tom mjestu na koncu je postavljen grčki vojni garnizon.¹¹⁵

5.6. Prilike tijekom 10. i 11. stoljeća te kraj bizantske vlasti u Italiji

Doprinos Bizanta i pomoć južnotalijanskim velikašima u borbama sa Saracenima donio je Istočnorimskom Carstvu veliki ugled.¹¹⁶ Novooslobođena područja morala su biti preuređena, a Bizant je bio taj koji je uredio taj prostor. Jedan dio nazivao se Langobardskom temom (od 965. nazvana Talijanskim katepanatom, jer je strateg Barija podignut na titulu katepana), dok je drugi dio nazvan Kalabrijom.¹¹⁷ Navedena dva područja, iako su bila susjedna, podosta su se razlikovala u socijalnim i ekonomskim aspektima. Kalabrija je obilovala stanovništvom koje je govorilo grčki jezik, a plemići aristokrati, koji su krasili dobar dio stanovništva, posjedovali su velika zemljišna bogatstva. S druge strane, kalabrijsko stanovništvo mahom je govorilo latinskim jezikom, dok su i u Kalabriji i Langobardskoj temi biskupi bili najveći zemljoposjednici. Lokalni moćnici smatrali su da bi izgradnja samostana predstavljala dobru investiciju jer je novčani prinos vjernika bio više nego izdašan. Postoje i zapisi o tome da su se nekada javna dobra davala crkvama, i samostanima, a motivi za to proizlaze iz vjerske pobude stanovnika. Također, takva praksa vlasnicima zaklada omogućavala je financijsku dobit, s obzirom na izdašne prinose vjernika koji aktivno sudjeluju u crkvenim zbivanjima.¹¹⁸

Što se tiče Sicilije u 10. st., u njoj je situacija bila nešto drugačija. Nakon što su Arapi uspostavili svoju vlast na Siciliji i osvojili posljednje bizantsko uporište grad Taorminu 902. godine, ona je zauvijek izgubljena za Istočno rimsko carstvo. Naime, nakon njihove

¹¹⁵ Von Falkenhausen, 1978, 20-25

¹¹⁶ Nef, Prigent, 2013, 20

¹¹⁷ Prigent, 2010, 83-84

¹¹⁸ Cosentino, 100-102

višestoljetne vlasti kao novi gospodari nametnuli su se Normani koji su je preoteli Saracenicima 1091. godine, a od 13. stoljeća otokom vlada dinastija Hohenstauf. Ipak, Bizant sredinom 10. stoljeća nije prestao s pokušajima ovladavanja otokom, jer car Nikefor II. (963.-969.), zajedno sa svojim nećakom Emanuelom Fokom, poduzima ekspediciju na taj otok. Ekspedicija je mogla dovesti do povećanja bizantskog utjecaja na tom otoku, no Emanuel je poginuo, čime je ekspedicija propala. Time je konačno zaključeno pitanje bizantske prisutnosti na Siciliji, a vlasti su se morale pozabaviti time da ne izgube utjecaj na ostatku Apeninskog poluotoka.¹¹⁹ Brojne pobune na poluotoku potaknule su svetog rimskog cara Otona I. (962.-973.) da iskoristi situaciju za prodor na jug Italije. Također, nastojao je poboljšati i učvrstiti veze s Bizantom, dogovorivši vjenčanje bizantske princeze i Otonovog sina, Otona II. (973.-983.) Oton II. 982. godine odlučio se na konflikt s Arapima, ali je ubijen godinu dana kasnije. Sljedeća dva sveta rimska cara nisu imala većih uspjeha na vojnom planu te su se povukli s poluotoka.¹²⁰

Početakom 11. stoljeća, Bizant je ponovno pokušao vratiti svoje nekadašnje teritorije na jugu Italije i Siciliji. Bazilije II. (976.-1025.) poveo je golemu vojsku na prostor južne Italije, u nadi da će njegovi vojskovođe – Orest i Boiannes pokoriti i otjerati Arape s tih prostora. Ipak, njih dvojica su poraženi.¹²¹ Vojskovođa Georgije Manijak,¹²² imao je 1035. godine daleko većih uspjeha od prethodne dvojice, osvojivši Messinu i Rometu te porazivši Arape u jednoj bitci. Ipak, morao je napustiti Italiju jer je carica Zoe smatrala da ju pokušava svrgnuti s prijestolja, a to je bio veliki udarac za bizantske ambicije renesanse Apeninskog poluotoka. Nova previranja dogodila su se kada je langobardski plemić i general, Argir iz Barija poveo ustanak protiv bizantske prisutnosti na poluotoku. Naime, nakon smrti njegova oca, on i njegova majka odvedeni su u zarobljeništvo. Izašavši iz zarobljeništva, pokrenuo je pobunu protiv bizantskog

¹¹⁹ Treadgold, 504

¹²⁰ Cosentino, 2021, 418

¹²¹ Cosentino, 2008, 251

¹²² Istaknuti general Bizantskog Carstva koji se istaknuo u borbi protiv Arapa na Bliskom istoku i Siciliji tijekom 11. st. Bio je i upravitelj (katepan) južne Italije

cara, Mihajla V. (1041.-1042.), koji je poslao Georgija Manijaka da uguši pobunu. Situacija se ubrzo promijenila, budući da je Mihajlo ubrzo svrgnut s vlasti. Događaj se zbio nakon što je odlučio protjerati svoju posvojiteljicu i suvladaricu Zoe, koja ga je pokušala otrovati. Narod nije podržao cara u njegovoj odluci te je zatražio hitno vraćanje Zoe (1028.-1050.) na mjesto vladarice. Car je to učinio, no to nije smirilo strasti te je stanovništvo krenulo u masovni napad na palaču. Pri tome su poginule tisuće ljudi, a Mihael je uhvaćen, oslijepljen te odveden u samostan. Nakon tih događaja, Zoe je za suvladaricu proglasila sestru Teodoru (1042.-1056.). Zoe se ubrzo udala za Konstantina IX. (1042.-1055.), na kojeg je prenijela carsku vlast te se on uskoro ponovno počeo baviti sukobom s Georgijem Manijakom. Konstantin nije bio pobornik nasilnog gušenja pobune, već je stvari odlučio izgladiti diplomatskim putem, što se na koncu pokazalo i uspješnim.¹²³ Manijak se uskoro otvoreno pobunio protiv bizantske vlasti, a za to je bio odgovoran jedan bogati zemljoposjednik – Roman Skler. Njih dvojica na području Anatolije (današnja Turska) posjedovali su zemljišta koja su međusobno graničila. U međuvremenu je nastao spor oko određenih dijelova zemljišta, a car je tada pokazao veću naklonost prema Skleru, ponajprije zbog njegove sestre, koja je imala veliki utjecaj na cara. Skler je to lukavo iskoristio, naredivši sestri da nahuška Manijaka protiv cara. Nakon što je Skler zaveo Manijakovu ženu te zatražio od Manijaka da odstupi od mjesta zapovjednika vojske, mučen je i ubijen od strane Manijakovih trupa.¹²⁴ Manijak je ubrzo proglašen carem te je krenuo na Konstantinopol. Naposljetku, na putu prema gradu, poginuo je nakon sukoba s pristašama cara Konstantina IX. u Solunu te je na taj način poštedio Bizant novih vojnih napora.¹²⁵

Normani, koji su bezuspješno uz pomoć Bizanta ponovno pokušali osvojiti Siciliju, pojavljuju se na području južne Italije 30-ih godina 11. stoljeća. Godine normanskog prebivanja na poluotoku uzbunile su lokalne moćnike na tom području, uvidjevši normanski

¹²³ Von Falkenhausen, 95

¹²⁴ Bradbury, 2004, 65

¹²⁵ Von Falkenhausen, 96

imperijalistički karakter, što ih je potaklo na stvaranje koalicije protiv istih. Koaliciju su činile Papinska Država i Bizant zajedno s lokalnim moćnicima, no ona je 1053. poražena. Iduće godine, došlo je do velikog konflikta između Zapadne i Istočne crkve, kada je došlo do Velike shizme – raskola.¹²⁶

Papa Nikola II. namjeravao je osiguravati svoj položaj te je odlučio stupiti u savezništvo s Normanima. Papa je u svojim nastojanjima da Sicilija ponovno dođe u ruke kršćana vidio Normane kao dovoljno jaku silu koja bi se mogla suprotstaviti Arapima. Odlučio je 1059. imenovati normanskog vojskovođu Roberta Guiscarda za vojvodu Apulije, Kalabrije i Sicilije, a Rikarda vođom grofovije Capue, iako ta područja još nisu službeno bila pod njihovim vodstvom. Spomenute, 1054. godine, Normani su osvojili Kalabriju, dok je Apulija s Barijem bila osvojena dvanaest godina poslije, čime je bizantska vlast na Apeninskom poluotoku i formalno zauvijek prestala. Valja još napomenuti i da je sicilijanski grad, Palermo, također pao u ruke Normana, što je bio preduvjet za kasnije osvajanje ostalih sicilijanskih gradova.¹²⁷

6. Vjerski život i institucije u bizantskoj Italiji

6.1. Pitanja jurisdikcije

Pitanja crkvene organizacije bizantskih posjeda podijeljena su u tri segmenta. U prvom će se objasniti odnosi između Rima i Konstantinopola, drugi dio tiče se crkvenih rasprava unutar italo-bizantske vlasti, dok se treći bavi organizacijskim i institucijskim aspektima.

Već u 4. stoljeću institucionalno organizirana Crkva počela se snažno razvijati. Već tada došlo je do crkvenog koncila u Niceji, na kojem je Rim naveden kao najvažnije središte crkvene hijerarhije. Konstantinopol nije bio naveden, stoga su se bizantski crkveni oci složili da se održi crkveni sabor u Konstantinopolu, što se i dogodilo 381. Tada je i Konstantinopol ušao u to

¹²⁶ Cosentino, 2008, 252

¹²⁷ Cosentino, 2008, 252-253

društvo te je i njemu odana počast važnog crkvenog središta.¹²⁸ Na crkvenim koncilima raspravljalo se o raznim pitanjima: moralu Crkve, dogmatskim aspektima (npr. o bezgrešnom začeću i uznesenju Blažene Djevice Marije), nakon 3. koncila o Kristovoj naravi te o mnogim drugim crkvenim pitanjima. Rim je uglavnom imao najveću ulogu u rješavanju mnogih pitanja, što je Kanonom 28 i potvrđeno na Kalcedonskom koncilu, 451. godine.¹²⁹ Čak je bizantski car Justinijan smatrao Rim pravim sjedištem Crkve, zamišljajući ga *mističnom poveznicom između starog i novog Rima*. Ovakvo mnijenje vladalo je sve do ranije spomenutih ikonoklastičkih borbi početkom 8. st. za vrijeme cara Leona III. Isaurijskog te njegovih nasljednika, pogotovo sina Konstantina V., kada je rimska jurisdikcija nad Crkvom naišla na snažno neodobravanje od strane Carigrada. Ipak, porazom ikonoklasta, ortodoksne postavke su vraćene na staro, a Rim je potvrđen kao glavno središte Crkve.¹³⁰

6.2. Ekonomska struktura crkvenih institucija

Politička vlast, koju je Crkva imala u određenim gradovima, imala je velik utjecaj na osnivanje mreže biskupija. Crkvene institucije, osnivane duž čitavog poluotoka, odlično su funkcionirale do pojave određenih problema. Jedan od problema bili su Langobardi, koji su utjecali na izmještanje crkvenih institucija. Sljedećih godina, njihovo pokrštavanje dovelo je do toga da se situacija s crkvenim institucijama stabilizira te da se ponovno obnovljene na starim mjestima ili čak proširene.¹³¹

Milanska biskupija tijekom 4. stoljeća proširila se na takozvanu *Italiu Annonariju*, dok je rimska metropolija tijekom 5. stoljeća bila ograničena na *Suburbicariju*. S druge strane,

¹²⁸ Joannou, 1962, 37

¹²⁹ Joannou, 1962, 91

¹³⁰ Joannou, 1962, 170

¹³¹ Billanovich, 1991, 1-39

Akvileja je počela širiti svoju vlast na Veneto i Histriju, gdje je također uspostavila i crkvenu vlast. Tijekom Justinijanovog razdoblja, vlast rimskog biskupa proširila se na Toskanu, Umbriju, Lukaniju, Apuliju, Kalabriju i Siciliju, dok se za Pentapolis nije znalo spada li pod rimsku ili ravensku crkvenu vlast. Biskup unutar tih regija predsjedao je saborima te je njegova riječ uvijek mogla pobijediti riječ drugih zastupnika. Vlast milanskog biskupa u tom razdoblju protezala se na biskupije: Liguriju, Lombardiju i Pijemont, dok je ravenski biskup pod svojom kontrolom držao biskupije u Flaminij, Picenumu te Emiliji – Romagni. Sardinija, iako je u početnom razdoblju Justinijanove vlasti bila u sastavu Vandala, potpala je pod rimsku vlast nakon što su Vandali pokoreni. Langobardska invazija sredinom 6. stoljeća, utjecala je na preseljenje iz dotadašnjih crkvenih sjedišta. Stoga se milanski biskup preselio iz Milana u Genovu, a akvilejski u Grado, gdje je nakon njegove smrti biskupija podijeljena na dva dijela.¹³² Što se tiče ekonomske strukture biskupija, možemo se pozvati samo na Rim i Ravennu, budući da jedino za njih imamo postojeće dokaze o tome. Rimski crkva je zbog svoga bogatstva imala moć upravljati financijama te pokretnim i nepokretnim dobrima. Njezini posjedi organizirani su u sustav patrimonija, koji se protezao diljem Apeninskog poluotoka, a kojim je upravljao rektor. Na tim patrimonijima uzgajale su se poljoprivredne kulture, koje su se prenosile u Rim, gdje su se čuvale u posebnim spremištima. U Ravenni se upravljanje posjedima provodilo na sličan način. Vlasnici posjeda primali su od Justinijana I. i Justina II. donacije u vidu zemljišta, kojima je također upravljao rektor.¹³³

6.3. Redovnički život i samostani

Monaštvo je važan dio svake državne zajednice koja je kao svoju religijsku sljedbu odabrala kršćanstvo. Njega predstavljaju osobe koje su se odrekle svjetovnih užitaka te žive

¹³² Cosentino, 2008, 31-34

¹³³ Fasoli, 1991, 389-400

zatvoreni u samostanima sa svojom subraćom ili pustinjskim načinom života, što je karakteristika istočnih asketa.¹³⁴ Najpoznatiji takav asket bio je Antun Pustinjak (3. i 4. st.) te Marija Egipatska (4. i 5. st.). Mnogi kršćanski redovi počeli su nastajati nakon smrti Isusa Krista, a neki od poznatijih bili su i cenobiti, koji su se prvi počeli približavati životu u samostanima.¹³⁵ Najistaknutiji bizantski redovnik iz 4. st. bio je Bazilije iz Cezareje, koji je osnovao samostane u Maloj Aziji, čiju je izgradnju podražavala lokalna aristokracija. Prvi samostan u Konstantinopolu bio je *Dalmatos*, a do kraja 6. st. se na području grada nalazilo 30 samostana. Samostani su nastajali i na području Armenije, Bugarske i Srbije, a tijekom 9. i 10. st. postajali su sve veći i raskošniji. Na prostoru Apeninskog poluotoka nastajali su brojni samostani u kojim su živjeli redovnici: u Ravenni, Rimu, Apuliji, Basilikati i Siciliji.¹³⁶

U Raveni je primijećena analogija redovništva u odnosu na Konstantinopol. S jedne strane postojao je Barbatijan iz Ravene, a s druge strane Izak iz Carigrada. Jedan i drugi vuku svoje porijeklo iz Sirije. Ono što također povezuje tu dvojicu jest to da su obojica prvi predstavnici redovništva na tim prostorima. Barbatijan je živio početkom 5. stoljeća, a Izak krajem 4. Tijekom 7. i 8. stoljeća, na području luke Classe nastali su samostani sv. Marka, sv. Marcela i sv. Felikole, dok neki kasniji izvori spominju samostane sv. Ivana Krstitelja i sv. Marije.

Što se tiče Rima, u njemu je bio prisutan trend pustinjačkog života. Primjeri za to bili su svakako samostan sv. Cezarija na Palatinu, u kojem se nalazila pustinjačka ćelija te epigrafski nalaz koji je svjedočio o nekadašnjem postojanju stilita. Na rimskim brdima postojali su i brojni drugi samostani, primjerice: samostan sv. Sabe na Aventinu, kojeg su osnovali redovnici iz Palestine te samostan Rođenja Isusovog na Eskvilinu. Navedeni samostan također je bio jedan od 13 helenofonih samostana u Rimu, što znači da su bili itekako brojni. Na Celiju

¹³⁴ Morini, 1996, 849-869

¹³⁵ Scouteris, 2012, 34

¹³⁶ Shepard, 2009, 671

i Kvirinalu također su postojali samostani. Na prvom se nalazio samostan posvećen svetom Andriji, a na drugom svetoj Agati. Da su u Rimu postojali i samostani nekih skupina koje će kasnije biti proglašene heretičkima, svjedoči postojanje samostana, pod nazivom *Boetiana*, u kojem su se nastanili heretici¹³⁷ – nestorijanci.¹³⁸

Na Siciliji, u blizini Agire, postoje ostatci samostana koji datiraju iz 7. stoljeća, u kojem znamo da je živio redovnik Filip, porijeklom iz Sirije. Navedeni samostan nije bio samo kolijevka sicilskog, nego i kalabrijskog redovništva jer su redovnici iz tog samostana bježali u Kalabriju pred islamskom invazijom. Također, u njegovoj blizini živio je sveti Ilija, koji je živeći u špilji njegovao pustinjački način života. Što se tiče Kalabrije, u njoj su pronađeni ostatci nekadašnjeg samostana *Vivarium Squillace*, za čiju je izgradnju bio zaslužan Kasiodor, koji je službovao u upravi velikog ostrogotskog kralja – Teodorika.¹³⁹ Na području Kalabrije također imamo zapise o postojanju pustinjaka. Riječ je o Fantinu Mlađem, koji je prvotno živio u cenobitskom okruženju, no nezadovoljan takvim načinom života, odlučio se na život u samoći, a preživljavao je jedući samo sirovo povrće i travu. Na području Sardinije bila je prisutna monaška grčka seoba, o čemu nam svjedoči hagiografija sv. Teodora Studita te epigraf jedne monahinje, nazvan *Graeca*.¹⁴⁰ Iako zapisi o prvim redovnicima na području Ravene sežu iz rane prošlosti, zapravo je vrlo malo spomenutih samostana na tom području. Spomenuti su samostani sv. Marka, sv. Marcela, sv. Felikole iz 6. i 7. st., dok se spominje i samostan sv. Ivana Krstitelja iz kasnijih stoljeća.

7. Ekonomska povijest bizantske Italije

7.1. Ceste i luke

¹³⁷ Armellini, 1887, 187

¹³⁸ Istočnokršćanska samostalna crkva koju je osnovao patrijarh Nestorije. Njegovi sljedbenici, nestorijanci, tvrde da je Isus postojao kao dvije odvojene osobe – Isus čovjek i Isus sin Božji. Učenje je proglašeno heretičkim na crkvenom koncilu u Efezu (431. godine), a navedeni sukob doveo je do nestorijanskog sukoba.

¹³⁹ Cosentino, 2021, 108-111

¹⁴⁰ Armellini, 1887, 450-518

Sustav cesta i luka, razvijen u doba Zapadnog Rimskog Carstva, naslijedila je i bizantska država. Kod Rimljana, kopneni putevi i ceste imale su privilegiran položaj u usporedbi s riječnim i morskim, budući da su njima pridavali više pažnje u svim aspektima života. Sustav cesta u starome Rimu omogućio je kretanje zbog mnogih razloga: ekonomskih, vjerskih ili rekreacijskih razloga, a sve je to bilo moguće zbog iznimno dobro organizirane mreže puteva u carstvu. Ipak, padom Rimskog Carstva i dolaskom Gota te kasnije Langobarda na poluotok, ti kopneni putevi počinju propadati. U to vrijeme bizantska vlast bila je prisiljena usredotočiti se na pomorske komunikacije kao najrelevantnije. Bizantske luke kasnije su postale važna urbana središta, a igrale su veliku ulogu u ekonomskim prilikama, budući da su bile pristaništa za brodove, koji donose trgovačku robu.¹⁴¹

Što se tiče rimskih kopnenih puteva, njih je razvio car August kao *cursus publicus*, kojim je poticao trgovinu i brzu razmjenu informacija na ostale dijelove carstva. Ti putevi bili su kamenom popločane ceste, preko kojih su prolazili konji, magarci ili mazge prevozeći teret. Kupnjom posebne ulaznice, *cursus publicus* bi postao *cursus velox*, kojim bi se prevozila roba visokog prioriteta, poput prikupljenog poreza.¹⁴² Dolaskom kršćanstva, korisnici tih cesta mahom su postali i razni hodočasnici te biskupi, koji su njima putovali na crkvene sinode. Ipak, postale su toliko iskorištavane da su uvedene restrikcije za korištenje tih cesta, kako ne bi trpjela velika oštećenja. Uskoro je izdana i zapovijed o smanjenom broju kočija koje su mogle prolaziti kroz cestu u jednome danu. Na određenim točkama uz ceste, često su se nalazile *mansiones*, odnosno konačišta, na kojima ste mogli prespavati ukoliko biste bili umorni. Njihov broj drastično je smanjen u vrijeme Justinijana, što je osudio i Prokopije.¹⁴³

U rano bizantsko doba, postojala je *Via Postumia*, koja je spajala Genovu s Piacenzom te utvrde poput Cremone, Trevisa i Akvileje. Spomenuta cesta u principu je pomogla u

¹⁴¹ Cosentino, 2021, 253-255

¹⁴² Tillburg, 2007, 45

¹⁴³ Proc. *Bella*, 5.14.6.

formiranju bizantskog *limesa*, koji je trebao štititi bizantska područja od gotskih napada. Cesta je preživjela nasrtaje Gota, no ne i Langobarda, koji su ju preoteli tijekom 6. stoljeća.¹⁴⁴ U Liguriji postojala je *Via Iulia*, koja ju je opskrbljivala robom, dok je na sjeveroistoku Italije prolazila *Via Popilia-Annia*, koja je povezivala Akvileju s Ravenom.¹⁴⁵ *Via Aurelia* nije privukla posebnu pozornost nakon Gotskog rata jer je vrlo rano pala u ruke Langobarda, koji su ju uništili.¹⁴⁶ *Via Flaminia* prelazila je apeninsko gorje te tibersku udolinu te je kao takva služila kao koridor između Langobardskog kraljevstva i Spoletskog vojvodstva.¹⁴⁷ I dalje je postojala i *Via Appia*, koja je povezivala Capuu s Beneventom, Tarentom i Brindizijem.¹⁴⁸ Ipak, formiranje Beneventanskog vojvodstva označilo je i gubitak bizantskog nadzora nad tom cestom. *Via Traiana* predstavljala je brži put do Carigrada, jer je vodila do luka Bari i Brindisi, odakle se brodovima moglo doći do Carigrada.¹⁴⁹

Što se tiče Sicilije, tamo su postojale *Via Valeria* (Palermo-Messina), *Via Pompeia* (Taormina – Catania - Sirakuza) te *Via Selinuntina* (Sirakuza - Lilibej). Jedina važna cesta, koja se prostirala Sardinijom, bila je cesta Cagliari – Turris. Za sve ove ceste nedostaju nam informacije o njihovom upravljanju te održavanju te ne znamo ništa naročito o tome što se na njima prevozilo. Ipak, znajući što su uzgajali, možemo naslutiti o kakvoj se robi radilo.

Ravenska kozmografija i *Itinerarium* izvještavaju o brojnim lukama na ligurskoj obali, poput: Genove, Ventimiglia, Toirana, Savone... Mnogobrojne luke održavale su bizantsku moć tijekom 6. i 7. stoljeća, no langobardski kralj Rotari ju sredinom 7. st. stavlja pod svoju vlast.¹⁵⁰ Zanimljivo je da su luke Pisa i Ostia, koje su bile jedne od najjačih luka u starorimsko doba, bile potpuno disfunkcionalne u bizantsko doba. Razlog tome možemo tražiti u ubrzanom

¹⁴⁴ Zanini, 1998, 224

¹⁴⁵ Zanini, 1998, 226-244

¹⁴⁶ Zanini, 1998, 35-40

¹⁴⁷ Zanini, 1998, 260-268

¹⁴⁸ Quilici, 2004, 132

¹⁴⁹ Quilici, 2004, 144-149

¹⁵⁰ Schmiedt, 1978, 132-133

propadanju urbanog života luka, koje je za sobom povlačilo i nestanak njihove pomorske funkcije.

Kampanija je i u bizantsko doba imala snažnu luke, Mizenum, u kojoj se nekoć nalazila glavnina rimske flote. U 7. stoljeću postoje dokazi o postojanju luka *Vulpulum* i *Arcina*, koje su kasnije pomagale Konstantinu V. u gušenju pobuna na Siciliji.¹⁵¹ U Kalabriji postoji Crotone, kao jedina važna luka na južnoj obali koja se spominjala u vrijeme normanskih provala. S druge strane, na Tirenskom moru u toj regiji nalazile su se luke: Amantea, Tropea i Nicotera. U Apuliji su do 9. st. najvažnije luke bile, Brindisi i Taranto, koji su imali i međunarodnu ulogu, a često su prelazili iz ruku Bizanta u ruke Langobarda. Postojala je i luka Otranto, dok o važnom gradu, Bariju, nemamo mnogo zapisa što se tiče njegove luke.¹⁵²

Na Jadranskoj obali isticala se luka Ancona, koja je u vrijeme Emanuela Komnena održavala jake trgovačke veze s Carigradom. Ravena je bila vrlo važna luka, u kojoj se nalazila i poznata ravenska flota. Od ostalih valja spomenuti i Fano, Pesaro te Rimini. Akvileja, koja je bila važna luka u rimsko doba, sredinom 5. stoljeća uništena je tijekom hunskih provala.¹⁵³

Sredinom 8. stoljeća došlo je do pada Ravene, a njenu ulogu je preuzela Venecija, koja je ubrzo postala baza za jake mletačke pomorske snage. Grad je stoljećima od svog osnutka predstavljao najvažniju luku za komunikaciju s Carigradom zbog svoje snažne trgovačke aktivnosti. Na Sardiniji nemamo nikakvih podataka o lukama, dok su na Siciliji najvažnije luke bile: Palermo, Lilibej, Catania i Sirakuza.¹⁵⁴

7.2. Ruralna ekonomija – iskorištavanje dobara i resursi

7.2.1. Ravenski egzarhat i Sicilija

¹⁵¹ Arthur, 2002, 34

¹⁵² Von Falkenhausen, 1989, 712-717

¹⁵³ Schmiedt, 1978, 213-214

¹⁵⁴ Schmiedt, 1978, 145-148

Ranije je već bilo navedeno da je Ravenski egzarchat bio podijeljen u mnogo manjih vojvodstava, koji su bili pod izravnom carskom kontrolom. Brojna područja u njemu od ranije su bila poznata u doba Rimskog Carstva, a čija je tradicija bavljena poljoprivredom nastavljena i za bizantske vlasti. Za početak, uzmimo za primjer kampanjsko ruralno područje. Razlog zbog čemu je ova regija bila posebna u bizantsko doba, jest taj što je ona bila jedino preostalo područje na čijim se poljima odvijao mješovit uzgoj. Na tim poljima zajedno su se uzgajale žitarice, voćke te vinova loza. Vina, dobivena obradom kampanjskog grožđa, još su od antičkog perioda bila poznata kao vrhunska i skupocjena, a njihov uzgoj nije prestao ni u doba Bizanta. Iako su široki posjedi (latifundiji) bili uobičajeni u rimsko doba, oni u Napuljskom vojvodstvu nisu više toliko prostrani. Glavni vlasnici tih manjih posjeda u bizantsko vrijeme bili su uglavnom Crkva i država, a svoje posjede su kao i Rimljani nazivali *fundusima*. Ono što je njihova zemljišta razlikovalo od franačkih ili langobardskih jest to što na njima nije bilo prisilnog rada, a određena zemljišta klericima su se mogla davati u vječni zakup, koji su tu zakupninu plaćali simboličnom vrijednošću. Što se tiče žitarica koje su se uzgajale na području egzarchata, prevladavala je pšenica. Od ostalih, prisutni su bili: raž, ječam, zob, sirak i lan. Žitna polja bila su ograđena u odnosu na vinograde, kojih kao i maslinika, nije bilo previše. Sicilija tada nije bila podvrgnuta Ravenskom egzarchatu. Na nju se gledalo kao na veliku žitnicu, čija je funkcija bila prehraniti Apeninski poluotok, a kasnije i carigradsko područje.¹⁵⁵

Velika imanja rimske crkve bila su organizirana u *massae*. One su bile u rukama istog vlasnika te su se nalazile na teritorijima istog grada, tako da su činile fiskalnu jedinicu. Neki od tih posjeda su se dodjeljivali kolonima, drugi su bili davani rusticima, koji su za njih plaćali najamninu koja nije bila fiksna. Porez na ovim posjedima je u 7. stoljeću skupljala Crkva, koja

¹⁵⁵ Cosentino, 2021, 252-258

ga je kasnije prosljeđivala državi. Iako je crkva bila vlasnik *massae*, njome je upravljao jedan ili dva nadzornika, koji bi stečevinu s imanja donosili u Rim.¹⁵⁶

7.2.2. Teme u Italiji

Ruralno naseljavanje u Katepanatu Italija, bilo je poticano od strane države još u 8. stoljeću. Za još uvijek nedovoljno dobro organizirano stanovništvo, od najveće važnosti bio je uzgoj žitarica i mahunarki, koje su ih održavale na životu. Maslinarstvo u 9. stoljeću još uvijek nije bilo razvijeno, već se tada prakticiralo u rijetkim predjelima Apulije i Kalabrije. Nakon 10. stoljeća, maslinici su se povremeno sadili i na mjestima gdje se uzgajalo žito, što je obnova rimske tradicije. Kesteni su rasli samo u Kalabriji, međutim, bilo je potrebno uložiti trud, kako bi sorte s vremenom postale jestive. Jednak trud zahtijevala su i stabla dudova, koji su imali različite ekološke zahtjeve. Kalabrijske gore bile su pune šuma, a njena stabla koristila su se u brodogradnji te u izgradnji bazilika.¹⁵⁷

Glavna stvar koja se razlikovala u posjedima Apulije i Kalabrije jest ta da je u Apuliji prevladavao mali ili srednji, a u Kalabriji veliki posjed. Mali i srednji posjedi često su se od strane vlasti koristili kao darovi crkvama ili samostanima. Na svim ovim vrstama posjeda spominju se *villani* kao zavisni seljaci, koji su obrađivali te posjede.

7.3. Lokalna proizvodnja, uvozi i distribucija

7.3.1. Amfore i ostala keramika

Na području bizantske Italije najviše se proizvodila keramika, a poglavito amfore, grubo i fino posuđe i glinene svjetiljke. Njihova primjena bila je višestruka, npr: amfore su se koristile

¹⁵⁶ Fumagalli, 1985, 165-168

¹⁵⁷ Cosentino, 2021, 262-265

za transport različite robe, poput maslina, ulja, začina i slično. Svjetiljke su bile dizajnirane da sadrže luč, koja bi gorenjem stvarala svjetlost, a fina i gruba keramika mogla je poslužiti u prehrani ili kao ukras.

Ustanovljeno je da je velika većina amfora bila srednje i male veličine, a da su najvećim dijelom proizvedene na području Mesine. Općenito, proizvodnja amfora predstavlja kontinuitet između antičkog i srednjovjekovnog razdoblja, budući da je njihova proizvodnja sezala u doba Rimskog Carstva. Poznata su nam također i nalazišta s ostacima peći, u kojima su se glinene amfore pekale, kako ne bi bile podložne pucanju.

Grubo posuđe nije bilo pretjerano korišteno u morskom transportu, budući da su arheolozi na samo jednom potopljenom brodu pronašli njihov već broj. Pretpostavlja se da je grubo posuđe vrlo često služilo kao spremnik za katran, pomoću kojeg su se održavali brodovi.¹⁵⁸ Nalazišta peći za proizvodnju grubog posuđa pronađena su na područjima Apulije i Kampanije, a ta tradicija je na istim prostorima prisutna i danas. Ipak, mnogo više ostataka grube keramike pronađeno je u nekim drugim, potrošačkim regijama. Gruba keramika pronađena je na mnogim lokalitetima, a posebno veliki broj nalaza u Crecchiu i Abruzzu.

Fino posuđe proizlazi iz mnogih produkcijskih središta, no malo tih središta je zapravo detaljno istraženo. Distribucija finog posuđa uglavnom nije prelazila veće razmjere, već se većinom svodila na međuregionalnu trgovinu (najviše s Rimom i Napuljem), no postoje dokazi o njihovoj prisutnosti na prostoru Afrike. Što se tiče peći za glinene svjetiljke, ni one nisu dovoljno istražene. Poznato je da su se izrađivale u Siciliji te Africi, a kasnije distribuirale na područje Apeninskog poluotoka.

Što se tiče proizvodnje stakla, ona se najčešće bazirala na lokalnoj proizvodnji te iz tog razloga nemamo previše informacija o njegovoj izradi. Istražena su nalazišta u Crypta Balbi, u Rimu, koja nam svjedoče o malim radionicama za proizvodnju stakla. Također, u tom nalazištu

¹⁵⁸ Santoro, 1999, 365-371

pronađeni su dokazi o proizvodnji metala. Na tom mjestu pronađeni su različiti metalni otpaci, kalupi za lijevanje i alati, koji datiraju iz 7. stoljeća.¹⁵⁹

7.3.2. Uvezena dobra

Keramički, stakleni i metalni proizvodi uvezeni iz nekih drugih područja na prostor Apeninskog poluotoka, svjedoče o jakoj trgovačkoj strukturi onodobnog društva. Već je ranije spomenuto da su se u talijanskim radionicama proizvodile samo amfore srednje i male veličine, dok su se s drugih prostora dopremale i neke druge vrste. Postoje dokazi o uvezenim amforama s područja Levanta, Afrike ili Egejskog mora, odakle su se dopremale amfore svih veličina. Glavni potrošački centar uvezenih amfora bio je, naravno, Rim, koji obiluje ostacima svih vrsta amfora. Drugi veliki potrošački centar bilo je područje oko grada Ravene, koje je imalo ključnu ulogu u redistribuciji dobara po ostatku poluotoka. Nalazišta uvezenih amfora na području Trentina i Ligurije svjedoče o tome da je trgovina napredovala i na rubnim dijelovima područja bizantske Italije. Na tom mjestu nedavno su otkrivena nešto manja potrošačka središta amfora uvezenih iz ranije spomenutih područja.¹⁶⁰

Nalazišta uvezenog finog posuđa bila su smještena diljem poluotoka, a posjedovanje posuđa bio je znak elegancije i profinjenosti osoba koje su ga posjedovale. Posjedovanje posuđa bilo je ujedno i znak bogatstva određenih slojeva jer je fino posuđe bilo skuplje od amfora ili grubog posuđa. Na kraju, nalazišta uvezenog grubog posuđa potvrđena su na prostorima diljem Italije. Ipak, ta nalazišta još su uvijek nedovoljno istražena te tek iščekuju arheološka iskapanja.¹⁶¹

¹⁵⁹ Sagui, 2007, 211-231

¹⁶⁰ Cosentino, 2021, 310-313

¹⁶¹ Cosentino, 313-315

7.4. Kovnice novca i novac

7.4.1. Kovnice u ranobizantskoj Italiji i razvoj kovanja novca

Do vremena cara Heraklija istočne pokrajine Carstva proizvodile su veliku količinu novca, no dolaskom na vlast toga cara, središte proizvodnje izmješta se u prijestolnicu. Na taj način centralizirao je proizvodnju novca s Konstantinopolom kao središtem monetarne proizvodnje.

S druge strane, plan na zapadu bio je uvesti prefektore,¹⁶² koje će biti zadužene za kovanje novca. Tako je Kartaga utemeljila kovnicu novca, koja je novcem opskrbljivala čitav prostor afričkih provincija. U Italiji, proizvodnja novca imala je u početku dvojni nadzor – u Rimu i u Raveni. Ipak, odlukom cara Justina II., Ravena je proglašena političkom prijestolnicom te je određeno da se otada novac kuje samo u Raveni.¹⁶³ Nova kovnica otvorena je na Siciliji, koja je više radila pod utjecajem Carigrada, nego Ravene. Sjedište kovnice bila je prvo Catania, a kasnije se premjestilo u Sirakuzu.¹⁶⁴ Sredinom 7. stoljeća, kovnice su se razvijale u Napulju, te na Sardiniji, gdje je Justinijan prebacio nekadašnju kartašku kovnicu.¹⁶⁵

Gore opisani sustav kovnica polagano je počeo propadati tijekom 8. stoljeća, a razlog za to bile su različite političke i ekonomske prilike. Jedan od političkih problema bio je arapski prodor na sjever Afrike, što je potaknulo povećanu proizvodnju novca u Siciliji. Navedeni događaj doveo je do poremećaja u radu kovnice te je došlo do njenog monetarnog srozavanja. Drugi problem bili su Langobardi, koji su tijekom osvajanja poluotoka zauzeli Ravenu, a Rim je franačkim preuzimanjem kontrole nad njim izuzet iz bizantske kontrole. Ubrzo je oslabila i napuljska kovnica novca, stoga je monetarna proizvodnja bizantske Italije doživjela krah.¹⁶⁶

¹⁶² Administrativno područje kojim u svom djelokrugu upravlja prefekt.

¹⁶³ Hahn, Mettlich, 2000, 25

¹⁶⁴ Hahn, 1981, 150-152

¹⁶⁵ Cosentino, 2021, 332-333

¹⁶⁶ Cosentino, 2021, 333

Što se tiče kovanja metala, sjeverni i južni dio bili su prilično različiti po pitanju korištenja metala. Tijekom 6. i 7. stoljeća u sjevernom dijelu Italije više se upotrebljavalo srebro za kovanje novca malih apoena, dok je južni dio veću važnost vidio u kovanju bakrenog novca. Kasnije, srebrni novac sa sjevera bio je zamijenjen papinim sitnim srebrnjacima, koji su nadživjeli carski novac. Bakreni i brončani novac na tom području bio je također prisutan, dok je na Siciliji bakar imao najširu primjenu. Razlog tome što je sjeverni dio preferirao proizvoditi srebrni novac niske vrijednosti možemo obrazložiti činjenicom što su za njega mnogo niži troškovi proizvodnje. Takav novac se za vrijeme Justinijana nazivao *siliqua*.¹⁶⁷ Proizvodio se i zlatni novac – *solidus*, no zlatni *tremissis* je u proizvodnji više došao do izražaja.¹⁶⁸ Bakreni novac – *folleis*, proizvodio se u manjoj mjeri. Heraklije kuje tri tipa novca – *folleis*, *polu-folleis* i *dekanoummiju*.¹⁶⁹ Možemo zaključiti da su kovnice na području Apeninskog poluotoka bile brojne te da su proizvodile veliku svotu novca koji je kolao u onodobnim gospodarskim i ekonomskim aktivnostima. S druge strane, kovanje različitih tipova novca omogućio je funkcioniranje trgovine na razini robno-novčane privrede.

Slika 1: Zlatni solid cara Teodozija II. iskovan u Konstantinopolu, 435. godine.

¹⁶⁷ Hahn, Metlich, 2009, 38-41

¹⁶⁸ Hahn, Metlich, 2009, 49

¹⁶⁹ Hahn, Metlich, 2009, 153-154

Slika 2: Siliqua s prikazom cara Heraklija i njegove žene Martine.

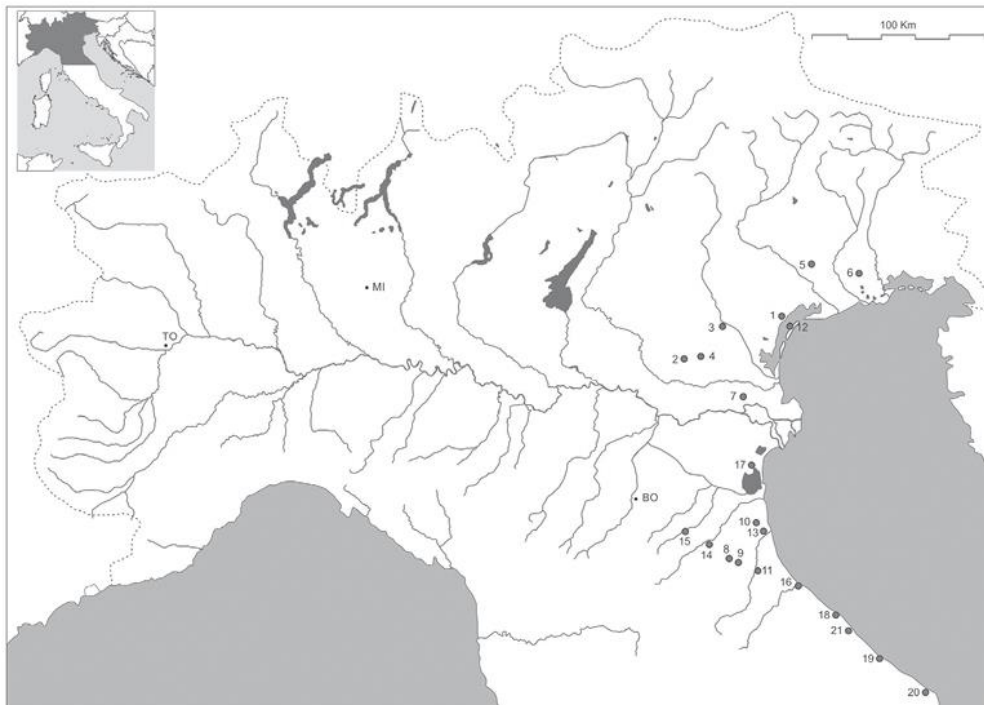
Slika 3: Folleis s prikazom cara Justinijana.

Slika 4: Tremissis s prikazom cara Justinijana.

8. Naselja Bizantske Italije

8.1. Veneto, Ravenski egzarhat i Pentapolis

Slika 5: Prikaz najvećih Gradova Veneta, Pentapolisa i Ravenskog egzarhata

Legenda: 1. Altino; 2. Este; 3. Padova; 4. Monselice; 5. Oderzo; 6. Concordia Saggitaia; 7. Adria; 8. Forli; 9. Forlimpopoli; 10. Ravena; 11. Cesena; 12. Venecija; 13. Classe; 14. Faenza; 15. Imola; 16. Rimini; 17. Comacchio; 18. Pesaro; 19. Senigallia; 20. Ancona; 21. Fano

Na prostoru Veneta nekoć se nalazio Altinum, za kojeg se kaže da je bio predak Venecije.¹⁷⁰ Grad je u rimsko doba imao solidnu upravu, no od 2. stoljeća se sve manje i manje spominje u izvorima te ne znamo točno kada je počeo propadati. Arheološka iskapanja pokazala su da je grad proživljavao teške dane tijekom 4. i 5. stoljeća, kada su na taj prostor upadali barbari, poput Ostrogota, Vizigota i Huna, te ga pljačkali.¹⁷¹ Pronađeno je i nekoliko nekropola te mnogi ostatci zgrada i novac koji se koristio. Neki gradovi održali su se nakon pada Zapadnog Rimskog Carstva, no poznato je da se samo jedan od njih ponovno počeo naseljavati za vrijeme bizantske vlasti, a to je grad Ateste. Drugi gradovi prelazili su iz jedne vlasti u drugu, ponajviše zbog prodora Ostrogota i kasnije Langobarda, kao što je to primjerice Opitergium.¹⁷² Ipak, na sjeveru najdominantniji je uzorak nastanak potpuno novih naselja.

S druge strane, situacija s gradovima Pentapolisa i Ravenskog egzarhata, bila je stabilnija. Mnogi od gradova Ravenskog egzarhata i danas su naseljeni, primjerice Ravena, Forlimpopoli, Cesena i dr. Što se tiče potonje, u njoj su pronađeni mnogi ostatci nekadašnjih zgrada, crkvena jezgra s kapelicama i biskupijskim središtem, ali i ostatci koji upućuju na to da je bila vojno središte. Što se tiče Ravene, bila je opasana zidinama, a unutar njih nalazila se carska palača te u njenoj blizini cirk, glavna cesta i kovnica novca. Na prostoru Ravene nalazilo se mnogo crkvi i kapelica, od kojih su mnoge obnavljane čak i za ostrogotskog preuzimanja vlasti. U to vrijeme došlo je i do izgradnje arijanske¹⁷³ krstionice, nazvane prema kršćanskoj herezi - arijanizmu. Osim Ravene, valja izdvojiti luku Classe, koja je izgrađena u 1. stoljeću te po kojoj je u antičko doba bila nazvana rimska mornarica. Luka je postala naseljena i trgovački

¹⁷⁰ Cosentino, 2021, 362

¹⁷¹ Azzara, 2002, 31

¹⁷² Azzara, 2002, 34

¹⁷³ Arijanizam – kršćanska hereza (4.-6. st.) proizašla iz nauka o Trojstvu aleksandrijskog svećenika Arija. Po njemu, Sin Božji nije istobitan Bogu te on nema božansku narav, a takva ideja osuđena je na koncilu u Niceji, 325. godine. Važnost Ravene za tu herezu proistječe iz toga što je u njoj stolovao Teodorik, ostrogotski kralj, koji je prihvatio arijanizam kao ostrogotsku religiju.

aktivna tek u 5. stoljeću, što nam dokazuju arheološki nalazi trgovačkih objekata te amfore. Međutim, dolazak Ostrogota na prostor grada, uvelike je umanjio aktivnosti luke, pa je tijekom 8. stoljeća na tom prostoru živjelo tek nekoliko desetaka ljudi.¹⁷⁴ Navedeno je područje bilo jedno od važnijih trgovačkih komunikacija Apeninskog poluotoka te je često trgovalo s mnogim mediteranskim gradovima.

Glavni grad Pentapolis, Rimini, za razliku od ostalih gradova: Fana, Pesara, Senigallije i Ancone, puno je bolje arheološki istražen. Tamo su pronađeni mnogi *domusi*, ceste, groblja i druge komponente, koje svjedoče o postojanju grada na tom području. To područje uglavnom obiluje povijesno znamenitim građevinama pravljenim između 5. i 9. stoljeća.

U kasnoj antici na prostoru Veneta razvila su se dva nova grada, s vlastitom gospodarskom i institucionalnom važnosti: Voghenza i Comacchio. Prvi od njih bio je ujedno prvo biskupijsko središte na tim prostorima, dok je drugi grad također bio biskupijsko središte, a kasnije je čak i odvojen od Ravenske biskupije. U Comacchiju pronađene su brojne obrtničke radionice, u kojima se obrađivalo staklo i metal. Brojni nalazi amfora svjedoče o tome da je grad bio i trgovačko središte, izvozeći garum, začine i maslinovo ulje, a izvan grada nalazila se i solana, koja je pridonosila bogatstvu grada.

8.2. Rim i Rimsko vojvodstvo

Promatranje prostora nekadašnjeg Rimskog Carstva bazira se, između ostalog, na kontinuitetu, kojeg obilježavaju gospodarske tradicije te na transformacijama po pitanju izgradnje brojnih crkava u duhu kršćanstva.¹⁷⁵ S druge strane, neki znanstvenici taj prostor promatraju s demografske strane, proučavajući pad broja stanovnika na smjeni kasne antike ranim srednjim vijekom. Njega su prouzročili barbarski upadi u grad, a vrhunac je označio Gotski rat, koji je rezultirao stradanjem oko 60 000 stanovnika. Bilo je nemoguće nakon pada

¹⁷⁴ Cosentino, 2021, 365 -366

¹⁷⁵ Cosentino, 2021, 389

grada potpuno zaboraviti na rimski način života, stoga su mnoge odrednice preživjele u Rimu te koegzistirale s barbarskim godinama kasnije. Ostrogoti nisu imali namjeru zatrti rimsku kulturu te su očuvali latinski jezik, običaje, zakone i neke institucije, te su postepeno uvodili novi sustav po uzoru na germanske običaje i tradicije. Ostavština rimskog nasljeđa vidljiva je u civilnim i vojnim titulama jer su se i dalje očuvali naslovi: prefekta, senatora i mnogih drugih.¹⁷⁶ Također, i dalje su se u Rimu koristili gradski forum te neke građevine, poput amfiteatra, u kojem su se i dalje odvijali sukobi sa životinjama. Ipak, mnoge građevine doživjele su svoju prenamjenu, a to možemo vidjeti na primjeru senatske kurije, koja je postala crkva svetog Hadrijana. Kršćanski život više nije bio javna tajna, stoga se napustilo korištenje katakombi, a pokopi su se počeli odvijati na grobljima, budući da su progoni kršćana prestali.¹⁷⁷ Kao mjesto stanovanja, i dalje su se najvjerojatnije koristili *domusi* i *insulae* jer nemamo nikakvog dokaza o postojanju drugih vrsta nastambi u ranom periodu bizantske uprave u Italiji.¹⁷⁸

Što se tiče ruralnog dijela rimske okolice, pronađeni su mnogobrojni ostaci utvrđenih naselja i vojnih logora, koji su bili u funkciji i u vrijeme bizantske uprave. Međutim, ono što je zabrinjavalo znanstvenike jest pitanje: gdje su živjeli seljaci? Naime, za razdoblje od 7. do 9. stoljeća imamo vrlo malen broj identificiranih nalazišta, koja bi nam mogla potvrditi koje su predjele zapravo oni naseljavali.¹⁷⁹

8.3. Napulj

Napulj se kao važna trgovačka luka pojavio tek u doba rimske republike te nikada nije imao ulogu glavnog grada svoje regije. Capua ga je redovito nadmašivala kao administrativno

¹⁷⁶ Cosentino, 2021, 389

¹⁷⁷ Rimski car, Konstantin Veliki, 313. godine proglašava Milanski edikt, kojim proglašava kršćanstvo slobodnom religijom carstva. Prema legendi, car je usnuo san u kojem mu se objavio križ te mu je rečeno da će pomoću njega pobijediti barbare. Nakon što je pod znakom križa zaista i pobijedio barbare, prihvatio je novu religiju.

¹⁷⁸ Cosentino, 2021, 389-390

¹⁷⁹ Cosentino, 2021, 396-397

središte Kampanije, iako je i Napulj cvjetao kao važna luka, pogotovo u vrijeme carstva.¹⁸⁰ Napulj je tijekom kasnog carstva čak postao važno poljoprivredno središte, no erupcija Vezuva prouzročila je veliku štetu u proizvodnji. Kada su Ostrogoti držali Napulj, grad je bio važno vojno središte jer je u njemu stalno boravište imao ostrogotski *comes*.¹⁸¹ Tijekom Gotskog rata, grad je predstavljao prepreku Belizaru, koji ga je opsjeo te osvojio. Nakon pada Capue u langobardske ruke, Napulj je isplivao kao glavna utvrda u sprečavanju njihovoga daljnjeg širenja.¹⁸² Saveznik gradu bile su planine, uključujući i Vezuv, koje su činile prirodnu granicu te su ga štitile od langobardskih upada. U konačnici, grad je u 12. st. pao u ruke Normana te kasnije nikada više nije vraćen Bizantu.¹⁸³

Tijekom 6. stoljeća, Napulj je bio sjedište predstavnika civilne i vojne vlasti. Važan društveni položaj također su imali brojni drugi dužnosnici, kao što je upravitelj zemljišta te *maior populi*, koji je skrbio o vodovodima te cestama. Tijekom 7. stoljeća, Napulj se odcijepio od središnje bizantske vlasti. Ipak, to nije značilo da više nije imao veze s Bizantom, nego da od sada ima veći stupanj samouprave u odnosu na većinu dotadašnjeg teritorija na području Italije.¹⁸⁴

Zanimljivo je da su Arapi, koji su prodirali na Apeninski poluotok, bili u dobrim odnosima s Napuljem. Navedeni odnosi započeti su još kada su Arapi pomagali gradu u obrani od Langobarda. Iz tog razloga Napolitanci su se odužili Arapima u vrijeme kada su napali Siciliju, poslavši im svoju flotu u pomoć za osvajanje Messine. Ubrzo su Napolitanci sklopili sporazum i s Beneventancima, nakon što je Benevento priznao napuljsku neovisnost te vodstvo u svim trgovačkim poslovima.¹⁸⁵ Ipak, na prostoru Beneventanskog vojvodstva došlo je do borbe za krunu između dva pretendenta. Naime, ubojstvom princa Sicharda, došlo je do borbe

¹⁸⁰ Cosentino, 2021, 400

¹⁸¹ Wolfram, 1997, 41

¹⁸² Wolfram, 1997, 43

¹⁸³ Cosentino, 2021, 408

¹⁸⁴ Cosentino, 2021, 409

¹⁸⁵ Kruger, 1955, 48

za pretendentski naslov između njegova mlađeg brata, Sichonolfa te Radelchisa. Krvavi građanski rat koji je potrajao desetak godina, iskoristili su Arapi, uspostavljajući nadzor nad Kalabrijom.¹⁸⁶

Što se tiče Napulja kao trgovačke sile, oslanjao se prvenstveno na kopnenu trgovinu, dok se brodogradnja uglavnom fokusiralo na ratna zbiljanja. Stvari kojom su najviše raspolagali i trgovali bile su: vino, poljoprivredne kulture, lanena odjeća, ali i robovi, što nije bila onovremena rijetkost.¹⁸⁷

Nadalje, politička slika sredinom 10. st. počela se mijenjati, nakon što su Arapi polako počeli napuštati poluotok. U to vrijeme, langobardski vojskovođa, Pandulf I., uvidio da je moguće napasti Kampaniju te ju pokoriti. To je i učinio, pokorivši kneževinu Kapuu, no tamo se zadržao svega nekoliko godina, nakon čega je umro.¹⁸⁸ Navedeni događaj na neko vrijeme je prouzročio mir, no prava opasnost tek stiže jer se Normani pripremaju za prodor na Sredozemlje.¹⁸⁹

Dolaskom Normana u Kampaniju, Sergije IV. dopustio je normanskom vojskovođi Rainulfu da oženi njegovu sestru. Sergije IV. se odlučio za taj korak kako bi učvrstio međusobno prijateljstvo, ali i kako bi osnažio grad protiv kapuanskih prijetnji. To je pomoglo Normanima da se brzo prošire po Kampaniji te da olako zavladaju kapuanskom zonom utjecaja. Međutim, pad Sorrenta u ruke Normana nije se svidio Napolitancima koji polako uviđaju da Normani imaju veće pretenzije, nego što su mislili. Nakon pada Gaete i Amalfija, napuljski vojvoda zatražio je pomoć Bizanta. Ipak, Normani nisu bili složni te su bili podijeljeni u dvije frakcije, a vojvoda Sergije VII. odlučio se prikloniti frakciji Roberta Guiscarda. Ipak, Guiscard je pokazao kako namjerava pokoriti Napulj, što je naposljetku učinio njegov sin – Ruđer /

¹⁸⁶ Riche, 1993, 181

¹⁸⁷ Arthur, 1999, 109-144

¹⁸⁸ Russo, Mailler, 1995 80-81

¹⁸⁹ Norwich, 1967, 125-128

Roger. Posljednji napolitanski vojvoda, Sergije VII., obvezao se Ruđeru voditi rat protiv suparničke frakcije, no u toj bitci je poginuo. Navedeni događaji označili su formalan kraj napuljskog vojvodstva te njegovo pripajanje Kraljevini Siciliji, na čijem čelu su bili Normani.¹⁹⁰

8.4. Kalabrija i Apulija

Regija Kalabrija prostor je omeđen trima planinskim lancima te šumama, čija stabla su se koristila u izgradnji bazilika i brodovlja.¹⁹¹ Određeni gradovi regije bavili su se uzgojem žitarica, dok su drugi bili puni vinograda ili su uzgajali smolu. U regiji nalazila su se i golema zemljišna prostranstva, na kojima su se nalazile *ville* mnogih regionalnih moćnika.¹⁹² Ipak, za vrijeme Gotskog rata, na tom području bilo je prilično malo gradova, a nakon njega, nicali su sve češće, kao i luke. Na tom prostoru postojala su i nalazišta plemenitih metala te željeza i bakra. Rudnici su se maksimalno iskorištavali za izradu novca, posuđa te drugih stvari te je ljudstvo u doba ostrogotske vlasti bilo eksploatirano.

Kalabrija, koja je bila pod višestoljetnom jakom bizantskom upravom, doživljavala je kroz povijest brojne upade stranih elemenata. Langobardi, Arapi i Normani pokazali su se na tom području prijetnjom za ondašnje stanovnike. U početku stanovnici Kalabrije imali su najviše problema s Arapima, koji su prebacivali težište osvajanja sa Sicilije na njihove obale. Vrlo brzo su natjerani plaćati porez – džiziju, koju su plaćale sve zemlje koje bi potpale pod arapsku vlast.

Regija Apulija prostire se krajnjim jugoistokom Apeninskog poluotoka te čini granicu Jadranskog i Jonskog mora. Regija u doba Justinijana još uvijek je ličila na najbolje rimske dane s mnoštvom naselja, *villama* te nepreglednim zemljišnim posjedima, na kojima se sadila pšenica, vinova loza te masline, a uzgajala se i vuna.¹⁹³ Regija je ubrzo započela s izgradnjom

¹⁹⁰ Cosentino, 2021, 430

¹⁹¹ Greg., 9.125-128

¹⁹² Greg., 6.40

¹⁹³ De Mitri, 2010, 122-130

crkava, a kasnije i biskupija. Do sredine 6. st. Apulijska regija bila je prilično bogata, s obzirom da je u njoj cvjetala trgovina vinom, maslinovim uljem te keramikom, koji su se izvozili u Sjevernu Afriku, Levant, Grčku i sl. Ipak, Gotski rat narušio je njenu ekonomiju, a da stvar bude gora, regija je također zaražena i kugom, koja je harala Europom u to vrijeme.

Langobardska osvajanja označila su ekonomski i trgovački krah, popraćen depopulacijom i uništenjem urbanog života. Najraniji arheološki tragovi postojanja ruralnih naselja potvrđeni su tek u 7. st. Razvoj ruralnih naselja vjerojatno se dogodio kada su se povećala biskupijska ulaganja u njih, a moguć razlog za to jest gomila obradivog prostora koji je trebalo iskoristiti. Naselja svojim su rastom intenzivirala poljoprivredni uzgoj tako što su se prvo uklanjale šikare i makije, a na tom mjestu sadile su se već spomenute kulture – masline, žitarice i vinova loza. Neki dokazi čak upućuju na prisutnost usustavljene metode irigacije, pomoću koje su se zemljišta naplavlivala vodom.¹⁹⁴

Apulija je bila izložena čestim upadima arapskih pirata, koji nisu otimali samo dragocjene materijale i usjeve, već i ljude, koje bi kasnije koristili kao npr. radnu snagu ili bi ih preprodavali kao robove. Kada je Tarent pao u arapske ruke, dugo vremena je služio kao glavna luka za nabavu robova iz zaleđa te njihov daljnji izvoz na druga područja.¹⁹⁵

8.5. Sicilija i Sardinija

Regija Sicilija još je od rimskog vremena poznata kao *žitnica Europe*, a taj epitet je očuvala i opravdala u vrijeme bizantske prevlasti na njemu. Arheološka istraživanja pokazala su da je Sicilija, kao i Kalabrija, doživjela ruralni porast tijekom Justinijanove vladavine. Osim toga, polako se počela uključivati u svijet trgovine, koristeći pomorske luke koje je kontrolirala Kartaga, ali i one koje su bile pod aleksandrijskom ingerencijom. Za oblikovanje sicilijanske

¹⁹⁴ Cosentino, 2021, 456-457

¹⁹⁵ Kreutz, 1996, 57

trgovine, ekonomije i politike podjednako su zaslužni: Bizant, papinska politika te Arapi Aglabidi, koji su od 827. do 902. godine opsjedali te naposljetku i osvojili otok.¹⁹⁶ S obzirom da je u to vrijeme ruralni razvoj rastao, urbani razvoj bio je zahvaćen dekadencijom, ponajprije zbog arapskog osvajanja Kartage. Dakako, u ruralnim naseljima najviše se prakticirala poljoprivreda, zbog čega je i ostala hraniteljica ostatka Bizantskog Carstva. Također, na Siciliji polaganim propadanjem aristokracije došlo je do istovremenog rasta carske i crkvene imovine, koje se ogledalo u stjecanju velikih posjeda na štetu senatorskih obitelji.¹⁹⁷

Tijekom 8. stoljeća, na otoku dolazi do pojave krize, koja je dovela do prorjeđivanja ruralnih naselja. Kriza se najviše osjećala na istoku otoka te se već tada počela pojavljivati diversifikacija istočnog i zapadnog dijela otoka. Isto tako, otok je doživio žestoku helenizaciju u vrijeme Lava III. Izaurijskog te Konstantina V. Kopronima, koji su otočanima nametali jurisdikciju carigradskog patrijarha. Također, zalagali su se za pretvaranje samostana u manastire, koji bi njegovali grčke tradicije. Sicilija započinje fortificirati svoje teritorije u vrijeme cara Heraklija, kada je arapska prijetnja postala sve izraženija. Veliku ulogu pri tome odredilo je utvrđivanje grada Kassara, koji je preuzeo obrambenu ulogu od gradova poput: Catanzara, Catanije ili Enne.¹⁹⁸

U 9. stoljeću središnji i južni dio Sicilije započinje proces reurbanizacije, dok zapadni dio doživljava nazadovanje. Ovo je zapravo bila proračunata taktika, kojom se nastojalo stvoriti obrambenu strategiju protiv Arapa, koncentriranu oko grada Sirakuze.¹⁹⁹ Ipak, otok je bio u arapskim rukama tijekom 8., 9. i dijelom 10. stoljeća, kada je Roman Lakapen nakratko vratio Siciliju u bizantske ruke.

¹⁹⁶ Privitera, 2002, 12

¹⁹⁷ Cosentino, 2021, 474-478

¹⁹⁸ Cosentino, 2021, 479-480

¹⁹⁹ Cosentino, 2021, 483

Sardinija je do 30-ih godina 6. stoljeća bila u rukama jednog barbarskog plemena – Vandala. Ubrzo je u rekonkvistu krenuo poznati Justinijanov vojskovođa, Belizar, koji je pokorio vandalsku sjevernu Afriku te Sardiniju, inkorporiravši ih u Afričku prefekturu.²⁰⁰ Za taj otok važna je *Gesta civitatis caralitanae*, koja svjedoči o postojanju carinskog sustava na tom području. Budući da su se gotovo svi stanovnici bavili zemljoradništvom i stočarstvom, taj je sustav vrijedio za sve pa se tako plaćao porez na žito, mahunarke, vino, meso, pa čak i na vodu.²⁰¹ Oporezivanje je provođeno od strane sardinijskih biskupa, za koje pouzdano znamo da su to radili u sedam sardinijskih gradova.²⁰²

Vrlo mali broj naseljenih središta Sardinije zapravo je bio urbanog tipa te je broj ruralnih središta bio značajan. Čitav otok bio je podijeljen na četiri glavne cestovne osi, koje su služile kao komunikacija među naseljenim mjestima. Otok je bio opskrbljen rudnicima metala (olovo, željezo) i minerala, velikim zemljišnim posjedima te solanama, koje su otok činile dobrostojećim.²⁰³ Jasno je da su na otoku postojali privatni i javni posjedi, međutim, nije bilo jasno jesu li kontrolu nad njima imali lokalni biskupi ili je glavnu ovlast nad njima imao sam bizantski car. Osim toga što su imali tvornice u kojima su obrađivali željezo ili olovo, također su obrađivali i kosti raznih životinja te rogovlje jelena, kojih je bilo mnogo na otoku. Na otoku pronađen je i velik broj keramičkih produkata, koji je uključivao fino i grubo posuđe, u kojem su pripremali hranu. Osim toga, pronađeno je i mnogo amfora, koje su im poslužile za skladištenje različitih ulja, začina ili maslina.²⁰⁴

Depopulacija gradova na otoku se događa na početku 7. stoljeća, kada dolazi do pada Kartage u ruke Arapa. Neka primorska naselja potpuno nestaju, jer se stanovništvo bojalo aglabidskih napada na obale, pa se postupno povlačilo prema unutrašnjosti. Mnogi gradovi koji

²⁰⁰ Casula, 1994, 135

²⁰¹ Brigaglia, Mastino, Ortu, 2006, 25

²⁰² Brigaglia, Mastino, Ortu, 2006, 26

²⁰³ Brigaglia, Mastino, Ortu, 2006, 30-34

²⁰⁴ Brigaglia, Mastino, Ortu, 2006, 44-48

nisu potpuno nestali, izgubili su status grada, ste se transformirali u naselja temeljena na poljoprivredi.²⁰⁵

9. Kultura bizantske Italije

9.1. Grčki i latinski jezik u Italiji od 6. do 11. st.

Talijansko stanovništvo, koje je Justinijan oslobodio gotske vlasti u 6. st., služilo se latinskim jezikom te latinicom. Latinski jezik i pismo koristile su crkvene vlasti i javna uprava. U uporabi bio je i grčki, koji je jezik administracije te službeni jezik Bizantskog Carstva.²⁰⁶ Kada su u istom stoljeću prodrli Langobardi, oni su preuzeli grčki. Grčki jezik tada je najzastupljeniji na jugu Italije, odnosno na prostoru Kalabrije, Apulije te otoka Sicilije, što je ostavština nekadašnje *Magna Graecije*.²⁰⁷ Jezična se struktura u petstogodišnjoj bizantskoj vlasti u Italiji nije pretjerano mijenjala, s obzirom da su došljaci uglavnom prihvaćali latinski jezik. Ipak, grčki jezik povremeno je bio dominantan. Navedena pojava događala se u situacijama kada je carigradska patrijaršija preuzela jurisdikciju nad određenim područjima poput Kalabrije i Apulije pod svoju vlast, što bi automatski značilo nametanje grčkog jezika kao službenog. Također, neki drugi jezici koji su prodrli na taj poluotok, zadržali su se i pojavljivali ponekad i u latinskim spisima. Bio je prisutan langobardski jezik,²⁰⁸ ali i armenski, zbog određenih bizantskih vojnih grupacija koje su dolazile iz tog područja. Na prostoru Apulije i Kalabrije živjeli su i djelovali židovski književnici, koji su se služili hebrejskim jezikom u svojem radu. Ipak, oni su se općenito koristili grčkim ili latinskim jezikom, ovisno iz kojeg naselja dolaze.

²⁰⁵ Cosentino, 2021, 502-503

²⁰⁶ Iust., *Novellae*, 75, 378,

²⁰⁷ Naziv za regiju u antičkoj južnoj Italiji i Siciliji koju su od 8. st. pr. Kr. naseljavali grčki kolonizatori

²⁰⁸ Francovich Onesti, 1999, 48

Tijekom početnih desetljeća 7. stoljeća, Rim je i dalje bio latinski grad, no papa je svejedno morao znati i grčki kako bi svakodnevno mogao komunicirati s raznim dužnosnicima, koji su koristili grčki kao jezik uprave. Ipak, bio je svjestan da ne smije prihvatiti grčki jezik kao važniji od latinskog jer bi tako ojačala helenizacija poluotoka, što bi moglo umanjiti njegov autoritet. Grad je tijekom arapskih provala bio utočište nekih drugih naroda, koji su s juga poluotoka bježali sjevernije te su u Rim unijeli vlastite kulturološke tekovine i običaje, koji su se razlikovali od latinskih. Grčki se od sredine stoljeća sve više koristio kao diplomatski jezik, a ujedno je postao vrlo zastupljen među dijelom klera.²⁰⁹ Ipak, u 7. i u 8. stoljeću službeni jezik rimske Crkve i dalje je latinski. Sva crkvena pitanja raspravljala su se na latinskom te su svi crkveni spisi također bili pisani na njemu. Padom Ravenskog egzarkata 751. godine, došlo je do slabljenja grčkog utjecaja u Rimu. Vlast su na poluotoku počeli preuzimati karolinzi, koji su preferirali papu iznad patrijarha te se sve preokrenulo u korist latinskog jezika i običaja.

Napulj, koji je u prvim stoljećima bio pod utjecajem grčke kulture, jačanjem kršćanstva počeo se latinizirati.²¹⁰ Iako je grad tijekom vladavine Langobarda i karolinga bio latinski, javila se sve veća čežnja za vraćanjem grčke kulture, što se ogledalo u sve većoj opoziciji prema njima u političkom smislu. Stoga, tijekom 8. i 9. stoljeća, napuljsko je stanovništvo sve više bilo dvojezično što se tiče govora i pisma. Tome u prilog išao je upliv izbjegličkog stanovništva s juga Italije u Napulj, koji su zaslužni za mnoge grčke izraze, koje su se kasnije koristile kao posuđenice.

Na Siciliji i Kalabrij, grčki jezik prisutan je još od rimskog i kasnoantičkog doba. Takva situacija vječito je vladala tijekom bizantskog perioda, iako je u početku rimska Crkva imala jurisdikciju na tim prostorima. Ipak, sredinom 8. stoljeća, crkvena jurisdikcija nad Sicilijom i

²⁰⁹ Cosentino, 2021, 581

²¹⁰ Lepore, 1967, 289

Kalabrijom došla je pod vlast patrijarha, koji su postepeno počeli mijenjati latinski model u bogoslužju i crkvenim pitanjima grčkim.²¹¹

Nakon što je krajem 9. st. došlo do oslobođenja od arapske i langobardske vlasti, Apulija i Kalabrija nastavile su s njegovanjem svoje kulture. Središnja i sjeverna Apulija se koristila latinskim jezikom, dok se Kalabrija pretežno koristila grčkim. Bari, Brindisi i Benevento su ostali pod crkvenom jurisdikcijom pape te se njihova liturgija nastavila služiti na latinskom jeziku.²¹²

9.2. Arhitektura

9.2.1. Palače i rezidencije

Monumentalna struktura građevina u bizantskoj Italiji uvelike je nalikovala onoj u Konstantinopolu. Strukturne sličnosti ocrtavale su se kako u vjerskim, tako i u civilnim zgradama, na primjer: palačama, crkvama, biskupskim i aristokratskim rezidencijama. Najpoznatije carske rezidencije bile su one u Rimu i Raveni, koje su po obliku imitirale kasnoantičke uzore. Opsežna iskapanja u carskoj palači u Raveni obavljena su u samo jednom njenom dijelu – u predvorju, koji je obuhvaćao dvorski peristil te triklinij.²¹³ Podovi predvorja i dvorske kolonade bile su ukrašene lijepim mozaikom, koji odavao raskoš same prostorije.²¹⁴ Podaci o rezidencijalnoj palači u Rimu, na palatinskom brežuljku, također su siromašni. Izvori spominju rezidenciju u kojoj su stolovali rimski vojvoda i ravenski egzarh, no to područje je teško locirati. Nagađa se da je na tom mjestu boravio i Konstans II. tijekom svoga posjeta 663. godine. Neki su od papa također imali rezidencije na Palatinu. Primjerice, papa Ivan VII. boravio je u tzv. *Domus Tiberiana* u Rimu²¹⁵. U prvoj polovici 6. stoljeća, nastojalo se proširiti

²¹¹ Korhonen, 2011, 116

²¹² S. Cosentino, 2021. 559-560

²¹³ Lat. *Triclinium*; blagovaonica

²¹⁴ Baldini, 2013, 66

²¹⁵ Carska palača na Palatinu iz vremena Rimskog Carstva. Iako niti jedan izvor ne spominje tko je izgradio palaču, vjeruje se da ju je izgradio Tiberije, za kojeg se zna da je dugo vremena živio na Palatinu.

građevinske strukture poput *Horti Sallustiani*²¹⁶ ili *Horti Luculliani*²¹⁷ kako bi činili jedan kompleks, koji je kasnije postao i Belizarova rezidencija.²¹⁸

Što se tiče carskih rezidencija u nekim drugim gradovima, poznate su nam one iz Tarenta i Sirakuze, koje su služile za smještaj caru, članovima suda ili carskim trupama. Izvori spominju kupelji na području Sirakuze, međutim, nisu poduzeta arheološka iskapanja koja bi ih potvrdila. Spominje se i rezidencija u Bariju kao prebivalište talijanskog katepana,²¹⁹ za koju se ne zna točno je li ju 1011. godine izgradio Bazilije Mesardonit izgradio ili obnovio, no znamo da se u njenom sklopu nalazilo nekoliko crkava: sv. Eustracija, sv. Dimitrija, sv. Vasilija i sv. Sofije.²²⁰

Što se tiče biskupskih rezidencija, najpoznatija je ona u Raveni, čijoj je izvornoj strukturi u 5. stoljeću dodan i triklinij,²²¹ u kojemu se nalazilo 5 ležaljki, na kojima se objedovalo. U rezidenciji nalazila se i privatna kapelica, koja je služila za individualne molitve, kao i kupalište. Postojale su i neke specifične prostorije, kao što su cimeliarhij,²²² salutatorij²²³ ili vivarij.²²⁴

9.2.2. Crkvene građevine

Crkve na Apeninskom poluotoku također su preuzele mnogo konstantinopolskog utjecaja po pitanju načina gradnje. Oblik njihove gradnje mnogo se promijenio u vremenu između 6. i 11. stoljeća. U kasnoantičkom periodu prevladavale su velike bazilike koje su imale po nekoliko brodova, dok su se u kasnijem periodu uglavnom gradile male crkve s kupolastim

²¹⁶ Starorimski posjed s uređenim vrtom kojeg je posjedovao povjesničar Salustije (1.st.pr.Kr.)

²¹⁷ Posjed rimskog državnika Lukula na rubu grada Rima.

²¹⁸ Baldini, 2015, 177

²¹⁹ Titula koja se koristila za bizantske vojne oficire i službenike.

²²⁰ Baldini, 102-103, 2013

²²¹ Lat. *Triclinium*; rimska blagovaonica s trima ležaljka raspoređenima oko triju strana kvadratnog stola. Ukućani bi u njoj jeli u poluležećem položaju oslonjeni na jastuke.

²²² Lat. *Cimeliarchium*; Prostorija za čuvanje blaga

²²³ Lat. *Salutatorium*; Trijem ili soba u samostanu/crkvi koji služi kao mjesto susreta za redovnike ili svećenike

²²⁴ Lat. *Vivarium* - mjesto za život; Prostorija, posebno uređena za čuvanje životinja

svodovima. U prvom periodu su, dakle, dominirale apside i galerije, a korištenje kupola upotrebljavalo se u skladu s istočnorimskim običajima. U ovom, ali i kasnijim razdobljima za liturgijski namještaj upotrebljavao se mramor s otoka Prokoneza u Mramornom moru, koji je zbog svoje finoće bio pogodan za ukrašavanje crkvi.²²⁵ Kao veliki graditelj crkava i crkvenog namještaja istakao se Sabin, biskup Kanose iz 6. stoljeća. Svojom ljepotom ističu se crkva sv. Kuzme i Damjana te bazilika sv. Spasa, u kojoj se nalazi lijepa oktogonalna krstionica sv. Ivana.

Slika 6. Crkva svetog Kuzme i Damjana u Rimu

Dokaz o tome da je Sabin zaslužan za njihovu izgradnju, nalazi se na jednoj cigli, na kojoj je uklesano njegovo ime. Kada je riječ o ravnim biskupima, valja spomenuti Eklezija, koji je izgradio crkvu sv. Vitalija nakon što je dobio proviziju od carske uprave. Car Justinijan nakon biskupa Sabina postavio je Maksimijana koji je nastavio s graditeljskim pothvatima, ali se upustio i u nabavku relikvija, kojima je opremio crkve. Poznate su izgrađene i posvećene crkve: sv. Andrije, sv. Proba, sv. Eufemije te sv. Stjepana, koje je biskup Maksimijan opremio slikama svojih prethodnika.²²⁶ Nadalje, biskup Eklezije u Raveni gradi osmerokutnu baziliku

²²⁵ Baldini, 180, 2013

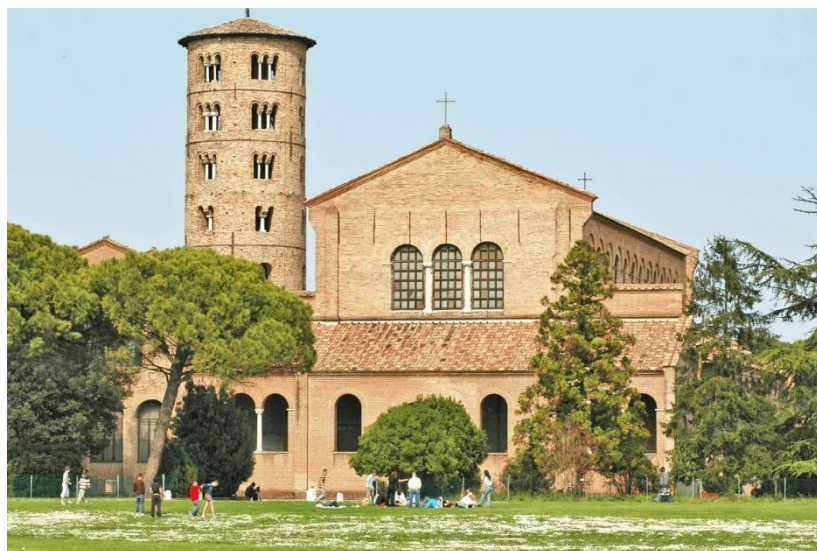
²²⁶ Farioli Campanati, 167, 2009

sv. Vitalija, na kojoj su jasno primjetni istočnorimski uzori. Bazilika je također bila opremljena liturgijskim namještajem, koji uključuje ciborij i oltar donesen s Mramornog mora.

Slika 7. Bazilika sv. Vitalija u Raveni

U luci Classe nalazila se crkva posvećena svetom Apolinaru. Tehnika koja se koristila za izgradnju te crkve identična je onoj koja se koristila za crkve sv. Vitalija i sv. Mihaela. S vanjske strane nalaze se arkade, dok je unutrašnjost ispunjena kolonadom, lađom, trima brodovima te apsidama i lukovima.²²⁷

Slika 8. Crkva sv. Apolinara u luci Classe

²²⁷ Farioli Campanati, 166, 2009

Što se tiče ravenskog graditeljstva u 7. stoljeću, ističe se crkva sv. Teodora, koja je izgrađena u blizini carske palače. S druge strane, u istom gradu imamo i dvije crkve svete Marije. Jedna se nalazi u blizini katedrale, dok se druga nalazi izvan zidina. Kontakti s Bizantom su vidljivi i u venecijanskoj laguni. Naime, na otoku Torcellu, izgrađena je katedrala posvećena Bogorodici Mariji, a za njenu izgradnju je zaslužan *magister militum* Mauricije pod zapovijedi egzarha Izacija.²²⁸

Slika 9. Katedrala posvećena Bogorodici Mariji na otoku Torcellu

U Rimu se od sredine 6. stoljeća počinju graditi crkve, od kojih su neke bile posvećene istočnjačkim svecima, kao na primjer crkva sv. Kuzme i Damjana te sv. Adrijana u Kuriji. Neke crkve nosile su naziv kao crkve u Konstantinopolu, primjerice crkva sv. Sergija i Bakha, dok je crkva sv. Marije u Kosmedinu nastala pod bizantskim utjecajem. Neke zajedničke karakteristike su im: uzdužne bazilike, galerije, te mramorni namještaj. Još jedan dokaz bizantskog utjecaja na rimsko crkveno graditeljstvo je i prisutnost grčkih samostana, najviše zbog utjecaja kršćana koji su tamo pristigli s istoka. Broj takvih samostana do 9. stoljeća dosegao je 15, a neki od njih su samostani: sv. Erazma, svetog Andrije, sv. Anastazija, sv.

²²⁸ S. Cosentino, 2021, 713-717

Silvestra i dr. Crkve grčkog tipa se počinju graditi i u Kampaniji (crkva sv. Kstanca na Capriju) kao i one s kupolama (crkva sv. Ivana u Gaeti). Što se tiče Apulije i Kalabrije, crkva sv. Petra u Otrantu iz kasnog 10. st. također slijedi bizantske utjecaje, koristeći grčki križ umjesto klasičnog. Takve crkve se pojavljuju i u Kalabriji, Apuliji te na Siciliji.²²⁹

Slika 10. Crkva sv. Petra u Otrantu

9.3. Srednjovjekovna umjetnost bizantske Italije

9.3.1. Ravenski egzarhat i sjeverna Italija

Umjetnički izričaj pojedinih regija na prostoru bizantske Italije bio je vrlo raznolik te su se umjetnici služili raznim slikarskim tehnikama kako bi dočarali samog cara ili motive iz Biblije. Prekrasni umjetnički radovi uglavnom su se nalazili, a brojni se i danas nalaze u srednjovjekovnim crkvama. Umjetnost na Apeninskom poluotoku dijeli se prema nekoliko talijanskih središta, a to su: Rim, Ravena te južna Italija.

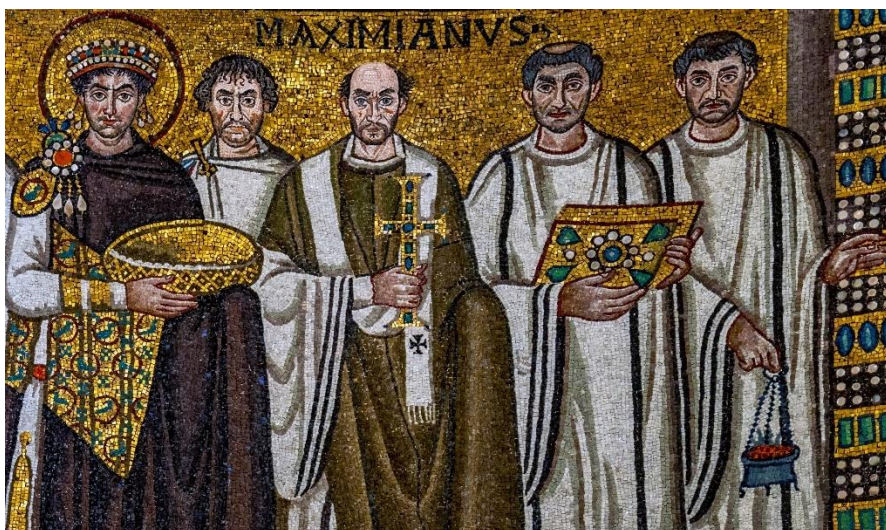
²²⁹ S. Cosentino, 2021, 719-728

Mnoge poznate slike na području Ravene nastale su još u doba Justinijanove rekonkviste u 6. stoljeću. Primjerice, mozaik u crkvi svetog Apolinara, kojeg je dao napraviti ostrogotski kralj Teodorik, a kojeg je kasnije posvetio sam Justinijan. U toj crkvi nakon rekonkviste nastao je mozaik s prikazom svetica mučenica, kojeg je posvetio Agnelo Ravenski.

Slika 10. Mozaik s prikazom mučenica u crkvi sv. Apolinara

U crkvi sv. Vitalija, pronađene su dvije mozaičke ploče. Jedna od njih prikazuje cara Justinijana u društvu nadbiskupa Maksimijana, dok druga predstavlja carevu suprugu Teodoru s dvorjanima.

Slika 11. Mozaik s prikazom cara Justinijana te nadbiskupa Maksimijana

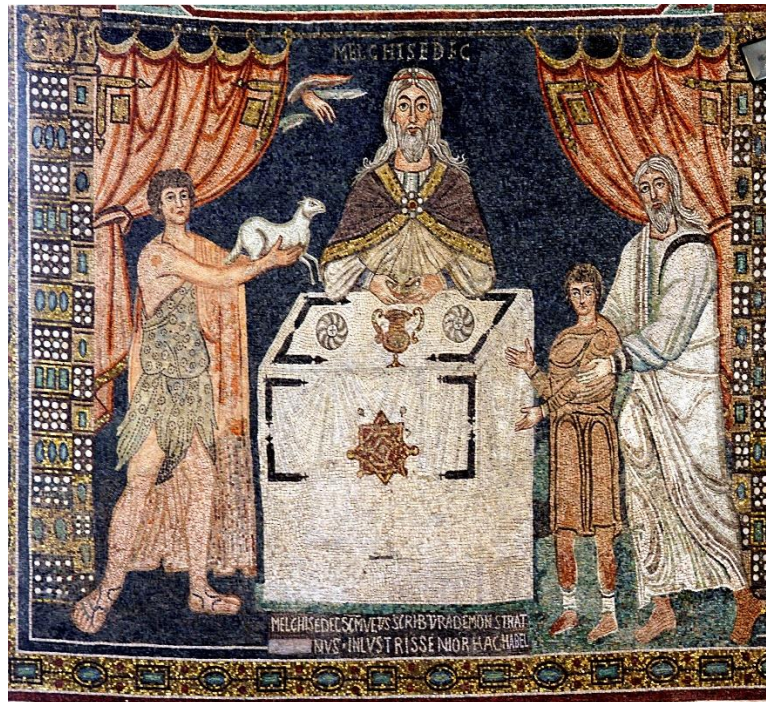
Slika 12. Carica Teodora u društvu dvorjana

Mozaici su prepuni detalja od kojih se ističu razni zlatni pehari i drugo blago, koje prikazuje svu raskoš bizantskog dvora. Također, crkva je od velike važnosti jer je to jedina crkva iz razdoblja Justinijana I., koja je danas gotovo neoštećena.²³⁰ Na sjeveroistočnom Jadranu poznat je mozaik bazilike sv. Eufemije u Gradu, dok na drugoj obali, Liguriji, nemamo podataka o mozaicima. Po oblicima, kompoziciji i kontrastu mozaika, možemo zaključiti da oni ne pripadaju antičkom dobu, već da su dio početka ranog srednjeg vijeka.²³¹

Provale Langobarda usporile su stvaranje mozaika na sjeveru Italije te su se oni ponovno počeli raditi tek sredinom 7. stoljeća. U crkvi sv. Apolinara iz tog vremena datira mozaik s prikazom Abrahama, Abela i Melkizedeka, koje je dao izraditi car Konstantin IV.

²³⁰ R. Austerhout, 2021, 15

²³¹ S. Cosentino, 2021, 672

Slika 13. Prikaz Abrahama na mozaiku u crkvi sv. Apolinara

Od skulptura, sačuvani su i ciborij i sarkofazi pojedinih biskupa iste crkve.²³² U Paviji, pronađene su brojne ploče, od kojih i nadgrobna ploča sv. Teodote s bogatim reljefnim prikazom.²³³ Također, poznat je i plutej oltarne pregrade u Čedadu, na kojem se nalaze brojni simboli poput: grifona, palmi, rozete te simboli evanđelista.²³⁴

Opatija sv. Kolumbana u Bobbiju, kojeg su osnovali irski redovnici, sadržavala je umjetnički prijelaz iz vremena srednjeg u vrijeme novog vijeka. Tamo nalazimo nadgrobni spomenik sv. Kumijana, koji sadrži molitvu te ime učitelja Johannesesa, koji je i postavio taj spomenik. Također, spomenik sadrži različite motive, poput vinove loze, križeva, lukova i sl.²³⁵

²³² Preuzeto iz: <https://ravennantica.it/en/santapollinare-in-classe/> (4.3.2024.)

²³³ S. Cosentino, 2021, 673-676

²³⁴ H. Brekle, 2011, 1

²³⁵ S. Cosentino, 2021, 678

9.3.2. Umjetnost Rima i južne Italije

Tijekom 6. st. na području Rima nastalo je mnogo mozaika. Pojavljuju se u crkvama poput: crkve svete Agneze, svetog Lovre izvan zidina, svetog Venancija, svetog Ivana Lateranskog, svete Cecilije te u mnogim drugim. Općenito su se mozaici postavljali na apsidama i lukovima crkvi, dok su određene krasile krstionice ili pregradne oltare. Pronađene su i freske u crkvi sv. Marije, koje datiraju iz vremena nakon langobardskih provala. Na njima su pronađeni mnogobrojni grčki epigrafi, što je dokaz bizantskog djelovanja. Brojni vjerski prikazi svetaca krasili su istu crkvu, primjerice: portret pape Martina I., prikaz četrdesetoro mučenika, Djevica Marija s djetetom i dr.²³⁶

Slika 14. Mozaik s prikazom Djevice Marije s djetetom i anđelima

U Apuliji, za vremena bizantske vlasti, naslikan je značajan broj slika u tamošnjim crkvama, uključujući i crkve u Tarantu, Otrantu, Salentu i u drugim, manjim mjestima. U Kalabriji također je pronađeno nešto slika, iako manje nego u Apuliji te su otkrivene u manjim naseljima. Poznato je da su carigradski umjetnici slikama ukrašavali prvi benediktinski

²³⁶ Folgero, 2009, 207

samostan ikad, onaj u Monte Cassinu, koji se nalazi u Kampaniji. Najljepši i najočuvaniji ukras u Kampaniji je onaj iz crkve sv. Anđela, blizu Kapue. Njezine apside i svodovi vrve freskama s motivima Novog i Starog zavjeta, dok se na ulazu same crkve isprepliću latinska i bizantska umjetnost.²³⁷

Što se tiče opatije sv. Vicenza na rijeci Volturno, ona je primjer langobardsko – franačkog utjecaja, s obzirom da su redovnici te crkve bili franačke i langobardske pripadnosti. Najveća kompilacija freski nalazila se u kripti opata Epifanija, koji prikazuje karolinški utjecaj u opreci s bizantskim. Ostale crkve u kojima je prevladavao karolinški utjecaj, nalaze se u Beneventu, Fasani te u Tempiettu.²³⁸

9.4. Književnost i literarno stvaralaštvo

9.4.1. Ravena

Nakon Gotskog rata te uspostave Ravenskog egzarhata, vodeći jezik svjetovne i vjerske književne produkcije i dalje je bio latinski. Ipak, zbog multietničkog sastava stanovništva, koje se očituje u prisutnosti mnogih Grka, možemo naslutiti da postoje knjige na grčkom jeziku, iako o tome ne postoji mnogo dokaza. U vatikanskom muzeju nalazi se skup spisa o izmjeri zemlje za kojeg se smatra da je nastao na dvoru Ludovika Pobožnog, a čije ilustracije prikazuju model podrijetla Ravene iz Justinijanovog razdoblja. Drugi je spis palimpsest iz 6. stoljeća, koji se pripisuje arhitektu Anthemiusu iz Trallesa, u kojem su sadržani matematički elementi i nacrti. Oba su teksta tehničko-znanstvene naravi te su pokazatelji nastavka kulturnih usmjerenja u 6. stoljeću.²³⁹

Što se tiče nekih drugih spisa, na tom području pronađeni su komentari o Galenovim i Hipokratovim raspravama, u kojima se autor dotiče čestih pitanja iz svijeta medicine po pitanju

²³⁷ Hall, 1983, 134

²³⁸ Cosentino, 2021, 720-726

²³⁹ Cosentino, 2021, 736

prognostike, kirurgije i sl. Postoji i palimpsest iz 6./7. st., koji je nazvan *Napuljskim dioskoridama*, a isti se referira na djelo Pedanija Dioskorida – *De Materia Medica*. Navedeno djelo sadrži brojne rasprave o Dioskurovim metodama i načinima liječenja, a u njemu su sadržane i brojne ilustracije popraćene tekstom, kako bi se čitatelj mogao što bolje njima služiti. Postoje mnoga djela koja se nalaze u ravenskom arhivu za koja se nagađa da su nastala upravo u Raveni, no to nije potpuno sigurno. Između ostalih, to su listovi latinskog rukopisa Novog zavjeta te djela svetog Ambrozija iz 5. i 6. st.²⁴⁰

Što se tiče rimske književne produkcije, prvi dokument vezan uz grčki utjecaj na crkvene i redovničke hijerarhije bio je dokument sa sabora kojim je predsjedao papa Martin I.. Zbog ovog dokumenta došlo je do sukoba između pape i cara jer je papa osudio monoteletizam, kojeg je podržao Konstans II. Navedeni tekst, kojeg su redovnici pisali na grčkom, kasnije je preveden na latinski, kako bi ga i zapadni biskupi mogli razumjeti. Jedan od važnijih Grka u Rimu bio je i Metodije, koji se u rodnoj Sirakuzi bavio mnogim birokratskim poslovima, ali je djelovao i kao učitelj brzog pisanja. Preselivši se u Rim, postao je redovnik te se ubrzo istaknuo kao vješt pisar. Prepisivao je uglavnom vjerske tekstove te je sastavljao hagiografske knjige, od kojih mnoge nisu sačuvane u originalnom obliku. U vrijeme pape Pavla I., rimska Crkva pokazala se kao promicatelj grčkih knjiga tako što su razne liturgijske knjige, priručnici i tekstovi poslani franačkom kralju Pipinu Malom, koji ih je i naručio. Mnoge grčke knjige bile su čuvane u vatikanskoj knjižnici i grčkim samostanima, a među njima bilo je i djelo Pseudo Dionizija, za kojeg su mnogi izjavljivali da je trebao postati crkveni otac.²⁴¹ Od važnijih hagiografskih djela, ističe se Leontijevo djelo: *Život Grgura Agrigentskog* iz 7./8. st. i *Život svetog Grigentija iz Tafara*.²⁴² Ipak, grčki jezik nije se širio pomoću ovih djela, budući da su

²⁴⁰ Cosentino, 2021, 737-738

²⁴¹ Ugledni kršćanski pisci i teolozi iz prvih stoljeća kršćanstva. Odlikovali su se uzornim životom i svetošću. Mnogi od njih se i danas slave kao sveci.

²⁴² Leo., *Vita Grigentii*, 131-138, 1994

djela svih vrsta prevodila na latinski jezik. Bez obzira na to, zanimanje za grčke tekstove nije se smanjilo čak ni nakon završetka bizantskog utjecaja na rimsku Crkvu. Veliku ulogu u tome odigrali su grčki redovnici, koji su promicali i širili grčko književno stvaralaštvo, kako bi ga sačuvali od izumiranja. S druge strane, Vatikanski kodeks predstavlja interakciju između grčkog i latinskog jezika. Kodeks je izvorno napisan na latinskom jeziku, dok ga je na grčki preveo Grgur Veliki, kako bi olakšao čitanje grčkim govornicima. Razlozima kraja grčke produkcije na Apeninskom poluotoku u 10. st. smatra se nekoliko čimbenika. Jedan od njih kriza je papinstva, čiji je utjecaj na širenje grčkog stvaralaštva bio velik, kao i zanimanje za istočnjačke teološke radove. Drugi razlog jest prekid bizantske vlasti na poluotoku, a posljedično s time i manjak zainteresiranosti za prijevod dokumenata.

9.4.2. Južna Italija i Sicilija

Na području Kampanije krajem 9. i početkom 10. st. književna se produkcija često prevodila s grčkog na latinski jezik. Taj fenomen povezan je s dvorskom inicijativom da se zadrži autohtona latinska kultura na Apeninskom poluotoku, dok je prisustvo grčkih samostana i pisanje na grčkom jeziku označavalo težnju za održavanjem kulturnih i političkih odnosa s Bizantom. Neki od stručnjaka za grčki i latinski jezik bili su vojvoda Sergije,²⁴³ njegov sin Grgur²⁴⁴ te Grgurov nećak Atanazije.²⁴⁵ Njihov interes bio je narudžba prijevoda hagiografskih tekstova s grčkog na latinski, u kojima su glavni likovi također bili grčki sveci, koji su prevladavali nad zapadnim. Grčki nije imao široku primjenu u Napulju, već su ga uglavnom koristili grčki samostani te uži društveni krug vladara.

²⁴³ Prvi vojvoda Napulja. Pokazao se sposobnim u borbi sa Saracenicima, koje je uz papinu i franačku pomoć uspio istjerati iz Napulja. Ne zna se kada je rođen, no umro je 864.

²⁴⁴ Umro 870. Osim što je bio učenjak, od Bizanta je primio i titulu *magister militum* te je predvodio bitke protiv Capue, Amalfija i Salerna.

²⁴⁵ Napuljski biskup iz sredine 9. st. Tijekom života brinuo se za obrazovanje i obuku klera u svojoj biskupiji. Također se zalagao i za obnovu i izgradnju crkvi.

S druge strane, grčka književna produkcija u 8. i 9. st. na području Apulije, Kalabrije i Sicilije bila je veća nego u ostalim pokrajinama. Iako je u Bariju i Tarentu bila prisutna grčka etnička komponenta, ona je u književnom smislu više zaživjela u Tarentu.²⁴⁶ Razlog za to ponajprije je bolja organiziranost grčkih samostana i njihovih pisarnica. Sa sigurnošću možemo reći da je na području sjeverne Kalabrije nastala euhologija²⁴⁷ iz 9. st., koja predstavlja najstarije svjedočanstvo o prakticiranju bizantskog obreda u južnim regijama Italije. Kalabrija je također bila uključena i u bliskoistočne migracije, pomoću kojih su određena književna djela s tih prostora došla na jug Italije. Jedno od njih je i *Codex purpureus Rossanensis*, lijepo ukrašeni evangelijar, napisan zlatnom i srebrnom majuskulom, od kojeg je potpuno sačuvano Evanđelje po Marku, kao i dio Evanđelja po Mateju. Književna produkcija se u 10. st. počinje širiti, a uglavnom se odnosila na prepisivanje knjiga unutar samostana. Ističu se sveti Elias Spelaiotes, ali i izvjesni redovnik Danijel, koji su na izvrstan način stvarali iluminacije i minijature unutar tekstova. Grad Rossano na području Kalabrije bio je glavno notarsko središte. S njim je povezan i sv. Nil Mlađi²⁴⁸, koji je u njemu djelovao kao kaligraf. Njegovi suradnici tamo su osnovali školu u kojoj su se izučavala pravila lijepog pisanja te umjetnost stvaranja iluminacija.²⁴⁹

10. Zaključak

Temom naslova: *Bizantski posjedi u Italiji* pružio se uvid u ostavštinu nekadašnjeg Zapadnog Rimskog Carstva na Apeninskom poluotoku. Na početku, bilo je prezentirano političko razdoblje nakon pada carstva (6. i 7. stoljeće), za koje možemo zaključiti da je bilo poprilično burno. Naime, zbog gotskog preuzimanja vlasti, istočni dio rimskog carstva nije se mogao pomiriti s činjenicom da će teritoriji na Apeninskom poluotoku biti zauvijek izgubljeni,

²⁴⁶ D'Agostino, Degni, 573-603, 2012

²⁴⁷ Grč. *euhologion* – ritualna knjiga Istočne crkve; sadrži razne molitve i tri velike liturgije

²⁴⁸ Grčki redovnik iz Kalabrije, u početku poznat po asketskom životu, no kasnije se posvetio poučavanju sljedbenika u svom rodnom mjestu.

²⁴⁹ Cosentino, 741-745

stoga se car Justinijan I. odlučio za rekonkvistu, koja je uspješno okončana dvadesetak godina poslije. Iako su već ovi sukobi prikazali burnu sliku toga doba, tome nije bio kraj, budući da su i drugi narodi poput Langobarda, a kasnije Arapa i Normana unosili nemire na poluotok. Sve to dovodilo je do toga da se neprestano mijenjala politička slika u Italiji te su shodno s time bujale i kulturne raznolikosti toga područja.

Ekonomska povijest bizantske Italije dala nam je uvid u mnoge njene sastavnice. Pruža nam informacije o brojnosti i iskoristivosti raznih, prvenstveno trgovačkih putova u pojedinim regijama. Osim trgovačke namjene tih putova, koristile su se i u religijske (hodočašća) te u avanturističke svrhe pa su ih stanovnici zbog slobode kretanja masovno iskorištavali. Druga stavka ekonomske povijesti – raspolaganje robom i namirnicama te trgovina tim stvarima prikazala je da su u to vrijeme postojala snažna središta za izradu amfora te ostalih keramičkih posuda koje su sadržavale raznovrsnu robu. Naposljetku, treća stavka ekonomske povijesti objasnila nam je monetarno stanje Apeninskog poluotoka te vrste novca koji se kovao u vrijeme pojedinih bizantskih careva. Pri tome su se koristile različite metalne sirovine od kojih su zlato, srebro i bakar imali najširu primjenu. Zaključujemo i to da je utjecaj Apeninskog poluotoka na novčanu industriju bio toliko jak jer uviđamo da su tamo postojale brojne kovnice, koje su proizvodeći veliku količinu novca Bizantu osiguravale gospodarske i političke aktivnosti toga vremena. Pri tome smo dobili informacije o tome kojim sve teritorijima je upravljao Bizant, koja naselja su i nakon pada Rima ostala snažna te koja su se tek od 6. stoljeća počela prvi puta uzdizati. Na kraju dolazimo do kulture bizantske Italije, koja nam preko mnogobrojnih očuvanih građevina crkvenog i svjetovnog tipa te preko likovnog i književnog izričaja pokazuje svu raskoš. Kada se svi ovi aspekti povežu, možemo zaključiti da su bizantski posjedi u Italiji funkcionirali u svim segmentima i u svakom pogledu. Jasno nam je da je snaga nekadašnjeg Zapadnog Rimskog Carstva uvelike utjecala na razvoj istočnog dijela države, kojeg nazivamo Bizant. Iako je bizantski život na Apeninskom poluotoku bujao, konstantni problemi s drugim

narodima doveli su do toga da na prijelazu u 2. tisućljeće bizantska vlast u Italiji zauvijek iščezava.

11. Popis izvora i literature

11. 1. Izvori

Gregorius I, *Registrum epistularum*, ur. D. Norberg, 2 vols. (Corpus Christianorum, Series latina, CXL, CXLA), Turnhout, 1982

Iordannes, *Romana and Getica*, ur. P. van Nuffelen and W. van Hoof, Liverpool University Press, 2020

Iustinianus, *Novellae*, ur. R. Schoell, W. Kroll, *CJC*, vol. 3, Dublin 1968

Iustinianus, *Codex Iustinianus*, ur. P. Krueger, vol. 3., Apud Weimannos, Berlin, 1892

Leontius, 1995 *Vita Gregorii, Leontios Presbyteros von Rome. Das Leben des heiligen Gregorios von Agrigent*, ur. A. Berger (Berliner Byzantinische Arbeiten, 60), Berlin 1995

Procopius, *Bellum gothicum*, ur. O. Veh, *Prokop Gotenkriege* (Tusculum-Bucherei, Prokop, II), Heimeran, Munich 1966.

Theophanes, *Chronographia*, ur. C. de Boor, vol. 1, B.G. Teubneri, Leipzig, 1895, repr. Hildesheim 1880

11.2. Literatura

P. Arthur, 2002, *Naples. From Roman Town to City-State: An Archeological Perspective*, British School at Rome, London 2002, 109-144

C. Azzara, 2002, *Storia e mito de un re barbaro*, il Mulino, Bologna, 2002

I. Baldini, 2013, *L'architettura urbana come spazio politico e sociale* in I. Baldini/ S. Cosentino (ur.), *Potere e politica nell'eta della famiglia teodosiana (395–455)*, Epuglia, Bari 2013, 65-85

J. W. Barker, 1966, *Justinian and the Later Roman Empire*, University of Wisconsin, Madison, 1966

- O. Bertolini, 1941, *Roma di Fronte a Bisanzio e ai Longobardi*, L. Cappelli, Roma, 1941
- L. Brubaker, J. Haldon, 2011, *Byzantium in the Iconoclast Era, 680-850*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011
- M. P. Billanovich, 1991, *Le circoscrizioni ecclesiastiche dell'Italia settentrionale tra la tarda antichità e l'alto medioevo*", vol. 34, *Italia Medievale e Umanistica*, Reggello, 1991, 1-39
- J. Bradbury, 2004, *Routledge Companion to Medieval Warfare*, Routledge, London 2004
- M. Brigaglia, A. Mastino, G. Ortu, 2002, *Storia della Sardegna*, Collezione scolastica – Storie regionali, Bari, 2002
- T. S. Brown, 1986, *Gentlemen and Officers. Imperial Administration and Aristocratic Power in Byzantine Italy*. British School at Home, London, 1986
- R. Browning, 1992, *The Byzantine Empire*, The Catholic University of America, Washington, 1992
- J. B. Bury, 2011, *History of the Later Roman Empire: From the Death of Theodosius I to the Death of Iustinian*, vol.1, Dover Publications, New York, 2011
- S. Caruso, 1996, *Sulla Rivolta dello Stratego Sergio*, V Congresso Nazionale di Studi Bizantini, Milano, 1996, 81-95
- F.C. Casula, 1992, *La storia di Sardegna*, Edizioni ETS, Sassari, 1992
- S. Cosentino, 1993, *L'Iscrizione Ravennate dell'esarca Isacio e le guerre di Rotari* in *Atti e Memorie della Deputazione di Storia Patria per le Antiche Province Modenesi*, Aedes Muratoriana, Modena, 1993, 23-43
- S. Cosentino, 2021, *A Companion to Byzantine Italy*, Brill Publishers, Boston, 2021
- P. Delogu, 1980, *Il Regno Longobardo*, UTET, Torino, 1980
- C. De Mitri, 2010, *Inanisissima pars Italiae. Dinamiche insediative nella penisola salentina in età romana*, BAR International Series, Oxford, 2010

- S. Efthymiadis, 2006, *Chretiens et Sarrasins en Italie meridionale et en Asie Mineure*, Publications de l'Ecole Francaise de Rome, Roma, 2006, 589-618
- R. Farioli Campanati, 2009, *La cultura artistica nelle regioni bizantine d'Italia dal VI all'XI secolo*, in G. Cavallo et al., *I Bizantini in Italia*, Libri Scheiwiller, Milan, 2009, 138-426
- G. Fasoli, 1991, *Il patrimonio della chiesa Ravennate*, Brown, Ravenna, 1991, 389-400
- O. Folgero, 2009, *Sistine Mosaics of Santa Maria Maggiore in Rome*, vol.6, Mater Christi, Oslo, 2009, 33-64
- N. Francovich Onesti, 2000, *Vestigia Longobarde (568-774)*, Artemide, Rome 2000
- V. Fumagalli, 1985; *Citta e campagna nell' Italia medievale*, Patron, Bologna, 1985
- E. Gibbon, 1776, *The History of the Decline of the Roman Empire*, Penguin Classics, London, 2001
- P. Grierson, 1962, *The Tombs and Obits of the Byzantine Emperors*, Dumbarton Oaks, Washington D.C., 1962, 243-302
- W. Hahn, M.A. Metlich, *Money of the incipient Byzantine Empire (Anastasius I – Justinian I, 491–565)*, City Press, Vienna 2000
- J. Haldon, 1997, *Byzantium: A History*, London, Tempus Publishing, 1997
- I. Jacobs, 2013, *Aesthetic Maintenance of Civic Space*, Leuven Peeters, Paris, 2013, 363-365
- P. P. Joannou, *Discipline Generale Antique*, vol.1., Tipografia Italo-Orientale, Roma, 1962, 113-125
- W. E. Kaegi, 2003, *Heraclius, Emperor of Byzantium*, Cambridge Press, Chicago, 2003
- H. Kennedy, 2008, *Baghdad: The Iranian Connection*, vol. III, Cambridge Press, London, 2008, 412-415
- K. Korhonen, 2001, *Greek and Latin in the Urban and Rural Epigraphy of Byzantine Sicily*, vol. III., Acta Byzantina Finnica, Helsinki, 2001, 103-146

- B. Kreutz, 1996, *Before the Normans, Southern Italy in the 9th and 10th Century*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1996
- A. Laroui, 1977, *The History of the Maghrib*, Princeton University Press, New Jersey, 1977
- E. Lepore, 1967, *La vita politica e sociale*; Societa editrice storia di Napoli, Napoli, 1967
- F. Marazzi, 2011, *Il sud dell'Italia fra VII e VIII secolo*, Zona archeologica, Madrid, 2011, 385-401
- S. Mitchell, 2007 *A History of the Later Roman Empire, AD 284–641: The Transformation of the Ancient World*, Wiley Blackwell, Oxford, 2007
- E. Morini, 1996, *La chiesa ortodossa*, Disciplina-Culto, Bologna, 1996
- J. J. Norwich, 1998, *A Short History of Byzantium*, Penguin UK, London, 1998
- N. Oikonomides, 1988, *Byzantium and the West, 850-1200*, Howard Johnston, Amsterdam, 1988
- G. Ostrogorski, 2006, *Povijest Bizanta*, Golden Marketing, Zagreb, 2006
- J. Privitera, 2002, *Sicily: An Illustrated History*, Hippocrene Books, New York, 2002
- C. Russo-Mailler, 1995, *Momenti e problemi della Campania alto-medievale*, Brill, Naples 1995, 141-154
- E. A. Thompson, 1982, *Romans and Barbarians: Decline of the Western Empire*, University of Wisconsin, Madison, 1982
- W. Treadgold, 1997, *History of the Byzantine State and Society*, University of Stanford Press, Stanford, 1997
- L. Sagui, 1998, *Ceramica in Italia: VI–VII secolo*, Edizioni All'Insegna del Giglio, Florence, 1998
- S. Santoro, 1998, *Le ceramiche da cucina in Bonifay/Treglia (ur.)*, University of Stanford Press, Stanford, 1998, 365-371
- G. Schmiedt, 1978, *I porti Italiani nell' alto medioevo*, La navigazione mediterranea nell'alto medioevo, Settimane CISAM, Spoleto 1978, 129-154

J. Shepard, 2009, *Cambridge History of the Byzantine Empire*, Cambridge Press, London, 2009

A.A. Vasiljev, 1958, *History of the Byzantine Empire, 324-1453.*, vol.1., University of Wisconsin Press, Madison, 1958

V. von Falkenhausen, *The Normans Between Byzantium and the Islamic World*, 1978, 179-196

J. Wintle, 2003, *History of islam*, Rough Guides, London, 2003

H. Wolfram, 1997, *The Roman Empire and it's Germanic Peoples*, University of Carolina Press, Berkely, 1997

L. Quilici, 2004, *La via Appia*, Viviani Editore, Rome, 2004

Zanini, 1998, *Il Vignale in eta romana e tardoantica: avvio di un progetto di ricerca*, Universita di Roma, Roma, 1998

11.3. On-line izvori

Salerno nell' Enciclopedia Treccani: <https://www.treccani.it/enciclopedia/salerno/> (4.3. 2024.)

Džihad: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/dzihad> (4.3.2024.)

Basilica of Sant Apollinaire in Classe: <https://ravennantica.it/en/santapollinare-in-classe/> (4.3.2024.)

Tema ovog diplomskog rada je: *Bizantski posjedi u Italiji*, odnosno prikaz tamošnjeg života kroz mnoge aspekte: politički, društveni, vojni, vjerski, ekonomski i kulturni. U radu su prikazana različita politička previranja između bizantske vlasti te brojnih stranih elemenata poput: Gota, Langobarda, Arapa te Normana. Osim toga, rad se bavi objašnjavanjem militarizacije te korištenja vojne opreme u sukobima sa neprijateljskim narodima, kao i otkrivanjem religijskog utjecaja na ta područja kroz prizmu osnivanje crkvenih i redovničkih središta. Ekonomija bizantske Italije otkriva nam brojnost cesta i luka te načine iskorištavanja resursa, ali i obrtničku proizvodnju koja uključuje korištenje keramike i metala za izradu različitih proizvoda. Naselja bizantske Italije prikazuju nam kulturalne različitosti na poluotoku, dok se kroz prikaz kulture na tim prostorima objašnjavaju sličnosti i razlike u graditeljskim, likovnim i književnim pothvatima.

Ključne riječi: Bizant, Italija, politička previranja, kultura, ekonomija, religija, društvo, kultura

Abstract

The topic of this thesis is: *Byzantine possessions in Italy* and the depiction of history in that area through many aspects: political, social, military, religious, economic and cultural. The paper presents various political turmoils between the Byzantine government and numerous foreign elements such as: Goths, Lombards, Arabs and Normans. In addition, the paper deals with explaining militarization and the use of military equipment in conflicts with enemy nations, as well as revealing the religious influence on these areas through the prism of the establishment of church and religious centers. The economy of Byzantine Italy reveals to us the number of roads and ports and ways of exploiting resources, as well as craft production that includes the use of ceramics and metals to make various products. The settlements of Byzantine

Italy show us the cultural differences on the peninsula, while through the presentation of the culture in these areas the similarities and differences in architectural, artistic and literary endeavor are explained.

Keywords: Byzantium, Italy, political turmoil, culture, economy, religion, society, culture